

**Fantáziaszegény szóalkotásmódok?
A -szegény utótag grammatikalizációjának
korpuszalapú vizsgálata**

Hraskó Anna

1 Bevezetés

Dolgozatomban a *-szegény* alaptagú szóösszetételeket (pl. *mészszegény*) vizsgálom konstrukcióként, az *N.INE szegény N* szintagmával¹⁵⁸ (pl. *mészben szegény talaj*)¹⁵⁹ való viszonyban. A vizsgálat középpontjában az a jelenség áll, amelyben a *szegény* melléknév főnévi előtaghoz kapcsolódva a relatív HIÁNY (*N.szegény*: 'az *N* által jelölt entitásban való relatív hiány') kifejezőjévé válik. Jelenkori és történeti korpuszadatok elemzésén keresztül azt szeretném megtudni, hogy mi motiválhatta a HIÁNY kifejezésének ezt a módját a rendelkezésre álló nyelvi erőforrások (fosztóképző, *-mentes* stb.) mellett, és hogy ez a séma milyen kapcsolatban áll az *N.INE szegény N* szintaktikai szerkezeti sémával és megvalósulásaival. Tágabb értelemben azt igyekszem feltárni, hogy ez a produktív válnó szóalkotási folyamat a grammatikalizáció, azon belül is a képző(szerű)vé válás szempontjából hogyan írható le, figyelembe véve a jelentés szempontjából hasonló (abszolút) HIÁNY jelentésű (pl. *-mentes*) és antonim (*N.dús*, *N.gazdag*) szerkezetekkel való hálózatos kapcsolatokat, valamint az idegen nyelvű kontaktushatásból eredő motiváló tényezőket is (vö. n. *-frei*, *-arm* a *-mentes* és a *-szegény* vonatkozásában; *-reich* a *-dús*, *-gazdag* vonatkozásában).

Dolgozatomban először (2) bemutatom az elemzésben használt kognitív nyelvészeti fogalmi apparátust (2.1). A vizsgált összetételi mintázat értelmezéséhez szükséges röviden foglalkozni a prototipikus szóalkotási eljárásokkal (2.2). Az *N.szegény* konstrukció vizsgálatához alapként szolgáló szakirodalomként hivatkozom a HIÁNY kifejezésével foglalkozó munkákra (2.3), elsősorban H. Varga Márta tanulmányaira¹⁶⁰. A szakirodalmi áttekintés azt alapozza meg, hogy az *N.szegény* összetétel szemantikai alapú kapcsolatait is kijelöljem, mivel a nyelváltozási folyamatot a jelen dolgozat a konstrukció asszociatív viszonyaiban kívánja feltárni. Szintén kitérek Carita Paradis¹⁶¹ ontológiája alapján a főnevek kognitív szemantikai csoportosításának lehetőségeire (2.4), amely módszertani keretként fog szolgálni ahhoz, hogy a vizsgált konstrukciókon belül alsémákat állapítsak meg a bennük megjelenő főnevek ontológiája alapján. Ezt követően a grammatikalizációs folyamatok leírására szolgáló

¹⁵⁸ A dolgozatban az *N* entitást, főnevet jelöl, az *INE* pedig az inessivusi eset ragját (*-ban/-ben*).

¹⁵⁹ Korpuszadatra példa: *mészben szegény talajon is telepíthető* (MNSZ #825505695)

¹⁶⁰ H. Varga Márta, „Rokon funkciójú nyelvtani elemek kognitív szemantikai vizsgálata A »hiány« kifejezésének lehetőségei a magyarban” *Magyar Nyelvőr* 128, sz. 2 (2004): 212–42 ; H. Varga Márta, *A magyar fosztó- és tagadóképző, Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához*. (Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2006.)

¹⁶¹ Paradis, Carita „Ontologies and Construals in Lexical Semantics”, *Axiomathes* 15, sz. 4 (2005. december): 541–73.

elméletekkel foglalkozom (2.5), a primer források mellett alapvetően Dér¹⁶² értekezésére támaszkodva, mivel a HIÁNY N.szegény konstrukcióban megfigyelt kifejezése több paraméter alapján is grammatikalizációs folyamatra enged következtetni. A dolgozat harmadik részében a korpuszalapú kutatásokat mutatom be. Először ismertetem az általam alkalmazott mintavételezési folyamatot (3.1), majd a Magyar Nemzeti Szövegtárból származó adatokat elemzem produktivitás és a szerkezetekben megjelenő főnevek ontológiája szempontjából (3.2). A jelen nyelvvállalapotból történő perspektiválás leképezi azt, hogy az újabb adatok alapján fogalmazódik meg a grammatikalizációs hipotézis, és a dolgozat ezt a nyelvváltozási folyamatot kísérli meg adatalapúan feltárni. Ezek után a Magyar Történeti Szövegtár időbeli gyakorisági adatai és a nyelvújítási szótárak szócikkei alapján próbálom rekonstruálni az N.szegény konstrukciós séma produktívá válását a legkorábbi adatolástól időben előre haladva (3.3). Kitérek az N.INE szegény és az N.szegény konstrukciók közötti felcserélhetőség és funkciómegoszlás vizsgálatának lehetőségeire is. A konstrukciót nem izoláltan, hanem hálózatos kapcsolataiban szemlélem, mert feltételezem, hogy a konstrukcionálódás ebben a kapcsolatrendszerben ment végbe, illetve hatással is volt rá. A negyedik pontban a jelenkori és a történeti korpuszadatok elemzésének eredményeit összegzem. Mivel a hálózatos elemzés újabb összetevője a vizsgálatnak, és a jelen dolgozat ezt még csak kezdeti szakaszában tudja bemutatni, a kitekintésben (5) további utakat vázolok fel ezzel kapcsolatban.

Ennek az esettanulmánynak az eredményei hozzájárulnak a hagyományos grammatikai kategóriahatárok átjárható voltának és a kognitív nyelvészet által használt prototípuselvű kategorizáció előnyeinek bemutatásához, valamint módszertanilag kapcsolódnak a jelenkori grammatikalizációs folyamatok kutatásához.

A tanulmány a 2022/23/2. félévben elnyert tutorálási pályázat kereteiben készült. Két korábbi szemináriumra készült dolgozatomat (2021/22/2 félév Magyar grammatika 1. (szemináriumvezető: dr. Kugler Nóra), 2022/23/1 félév Nyelvtörténet 2. (szemináriumvezető: dr. Sárosi Zsófia)) dolgoztam át a pályázat céljára, értelmeztem újra funkcionális, kognitív nyelvelméleti keretben¹⁶³. A tutorálási folyamat keretein belül a hálózatos vizsgálatok

¹⁶² Dér Csilla Ilona, Grammatikalizáció, Nyelvtudományi Értekezések 158 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008).

¹⁶³ Tolcsvai Nagy Gábor szerk., Nyelvtan, A magyar nyelv kézikönyvtára (Budapest: Osiris Kiadó, 2017).

megvalósítása folyamatban van. Köszönet dr. Kugler Nórának a dolgozat elkészítésében és a kutatási folyamatban való támogatásért és észrevételeiért.

2 Szakirodalmi háttér bemutatása

2.1 Kognitív elméleti keret

A kognitív nyelvészet a nyelvet használatában, az elmében létrejövő tudásreprezentációk mentén, megvalósulás és a megvalósulásokból létrejövő séma viszonyában vizsgálja. A nyelvi jelenségek, így például a szóalkotási jelenségek¹⁶⁴ kategorizációjában is a prototípuselvet alkalmazza¹⁶⁵. A fejezetpontban a vizsgálat elméleti keretét jelölöm ki, továbbá két (a dolgozat szempontjából is) kulcsjelenséggel foglalkozom: a kategorizációval és a séma–megvalósulás viszonyal.

2.1.1 A prototípuselvű kategorizáció

A tapasztalati alapú megismerés során a világ dolgait nem bináris döntések alapján soroljuk különböző kategóriákba. A besorolás sokkal inkább skaláris, a kategória a megismert példányok jellemzői alapján formálódik, újabb tapasztalatok során alakul.¹⁶⁶ Az így létrejövő kategória szerveződése prototípushatást mutat.¹⁶⁷ Egy elem elhelyezkedése a kategóriarendszerben a legtöbb jellemző tulajdonságával bíró központi elemhez (a prototipikus példányhoz vagy egy központi tulajdonsághalmazhoz) való viszonyuláson keresztül modellálható. A kategória belső szerveződését emellett a kategóriatagok közötti családi hasonlóság alakítja.¹⁶⁸

Az ilyen hétköznapi és tudományos kategorizációban a kategóriák határai nem rögzítettek: egyrészt időben változhatnak, másrészt a körülhatárolt csoportok között átmenet van. „A nyelvben sok minden fokozat kérdése, (...) a nyelvi viszonyok nem változatlan minden

¹⁶⁴ Ladányi Mária „Alaktan”, in Nyelvtan, szerk. Tolcsvai Nagy Gábor (Budapest: Osiris Kiadó, 2017), 501–660.

¹⁶⁵ Tolcsvai Nagy Gábor, „Bevezetés”, in Nyelvtan, szerk. Tolcsvai Nagy Gábor (Budapest: Osiris Kiadó, 2017), 34–42.

¹⁶⁶ vö. példányalapú reprezentáció Bybee, Joan, Language, usage and cognition (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

¹⁶⁷ Rosch, „Natural categories”; Tolcsvai Nagy, „Bevezetés”, 36.

¹⁶⁸ vö. Wittgenstein, Ludwig, Filozófiai vizsgálódások (Budapest: Atlantisz, 1992).

vagy semmi ügyek, a nyelvi kategóriák nincsenek mindig élesen meghatározva, és gyakran bizonytalanok a széleken” – idézi H. Varga¹⁶⁹ Langackert¹⁷⁰. Így például, ahogy azt később bemutatom, a *-tIAn* fosztóképző prototipikus képzőnek minősül a magyar nyelvben a HIÁNY jelentés kifejezésében, míg a *-mentes* a képző-kategória kevesebb tulajdonságával rendelkezik (nem központi eleme a képző kategóriájának). Ennek következménye az, hogy a különböző leíró szakirodalmakban különböző besorolás alá kerül.¹⁷¹ Annak a grammatikalizációs folyamatnak a leírásához, amelyet tanulmányomban be kívánok mutatni, jobban megfelel az a szemlélet, amely nem vagy-vagy kategorizációs döntésekre korlátozódik. Hiszen az önálló szói előfordulás \square absztrahálódott jelentésű utótag skáláján vannak olyan elemek, mint például az *n.mentes* konstrukció alaptagja, amelyek nem helyezhetők el egyértelműen a lexéma–morféma zárt, tudományos kategóriájába.

2.1.2 Sémákba rendezett tudás

Nyelvi tudásunk a kognitív nyelvelmélet szerint sémákba rendeződik.¹⁷² A sémák olyan emergens¹⁷³ módon kialakuló minták, amelyek a nyelvi tapasztalás során a konkrét tapasztalatokból való elvonatkoztatással jönnek létre a nyelvhasználó elméjében.¹⁷⁴ A sémák (erősebb vagy gyengébb) mintaként szolgálnak a megvalósulás számára a megnyilatkozásokban. „A séma a nyelvi kifejezések dekontextualizált, vagyis az előfordulási környezetüktől elvont szerkezete (...), amelyek mintaként, típusokként szolgálnak a legkülönbözőbb szerkezeti és fogalmi szinteken”.¹⁷⁵ A hasonló sémák és jelentések hálózatos módon kapcsolódnak egymáshoz elménkben.¹⁷⁶ A szóalkotásmódok is (akár szóösszetételei,

¹⁶⁹ „Rokon funkciójú nyelvtani elemek...”, 219.

¹⁷⁰ Foundations of Cognitive Grammar I. (California: Stanford University Press, 1987), 14.

¹⁷¹ vö. Dér Csilla Ilona, Grammatikalizáció (Akadémiai Kiadó, 2019), <https://doi.org/10.1556/9789634544357>; H. Varga, „Rokon funkciójú nyelvtani elemek...” 212–42; H. Varga, A magyar fosztó- és tagadóképző.

¹⁷² Tolcsvai Nagy, „Bevezetés”, 33–35.

¹⁷³ Az emergencia meghatározása az Osiris Nyelvtanban (Tolcsvai Nagy szerk., 1063) „olyan folyamat, amelynek során az alkotórészekből, kisebb elemekből felépülő teljes szerkezet jellege és funkciója nem vezethető le teljes mértékben az alkotórészek jellemzőiből. A megismerésben az egyszerűbb folyamatokból kiindulva a megismerési rendszer olyan új tulajdonságai és szintjei alakulnak ki, amelyek nem következnek egyszerűen az alapul szolgáló folyamatokból.”

¹⁷⁴ vö. példányalapúság Bybee, Language, usage and cognition.

¹⁷⁵ Tolcsvai Nagy, „Bevezetés”, 34.

¹⁷⁶ Tanos Bálint, „Joan Bybee nyelvelmélete”, in Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből., szerk. Tolcsvai Nagy Gábor és Ladányi Mária (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008), 537–66; Bybee, Language, usage and cognition.

akár szóképzési jelenségként tekint valaki az *n.szegény* konstrukcióra) különböző tipikus, begyakorlott és ritkább, gyengébb sémákra épülnek.¹⁷⁷

2.2 Szóalkotásmódok

A két fő szóalkotási művelet a magyar nyelvben a szóképzés és a szóösszetétel¹⁷⁸: mindkét művelet során kompozitum szerkezetek jönnek létre.¹⁷⁹ Ezekben a két komponensből álló kapcsolatokban általában az egyik elem részletezi a másik kifejezést, tipikusan kidolgozza annak valamely sematikus alszerkezetét.¹⁸⁰ A *szegény* például alapjelentésében egy állapotot jelöl, a jelentésszerkezetének van egy kidolgozást váró oldala (az állapotban lévő, így jellemezhető DOLOG). Továbbá van egy olyan kidolgozási oldala is, amely specifikálja az állapotot bizonyos dolog szempontjából értelmezve a SZEGÉNY jellemzőt (ez az alapértelmezett, az 'anyagi javak birtoklásától függő a szegénység' jelentésben gyakran kidolgozatlan). A kompozitumszerkezet elemei együtt, a jelentésszerkezetek összeegyeztetésével, emergensen adják a létrejött új szó jelentését. Az ezekkel a műveletekkel keletkezett „azonos szerkezetű és szerkezeti jelentésű (...) szavak jellegzetes konstrukciós mintázatokat mutatnak”¹⁸¹, amelyek az új szavak (típusok) mintájaként szolgálnak: „az új szó vagy szóalak létét a séma teszi lehetővé”.¹⁸² Ahogy a tudásunk hálózatokba szerveződik¹⁸³, úgy az egyes sémák között, mind egészen a séma szimbolikus jellemzői, mind a komponensek alaki és jelentésbeli kapcsolatai révén asszociatív viszonyok létesülhetnek. Ezek a sémák példánygyakoriság, típusgyakoriság és produktivitás szempontjából jellemezhetők.

¹⁷⁷ Ladányi, „Alaktan”, 501–660.

¹⁷⁸ Ladányi, „Alaktan”, 595.

¹⁷⁹ Ladányi, „Alaktan”, 501–660.

¹⁸⁰ Tolcsvai Nagy Gábor, „Jelentés”, in *Nyelvtan* (Budapest: Osiris Kiadó, 2017), 246.

¹⁸¹ Ladányi, „Alaktan”, 595.

¹⁸² Ladányi, „Alaktan”, 534.

¹⁸³ Tolcsvai Nagy, „Bevezetés”, 30; Bybee, *Language, usage and cognition*.

2.2.1 Szóképzés és szóösszetétel

A prototipikus összetételi tagok és prototipikus képzők jól elkülöníthetők egymástól. Az összetétel esetében az alaptag¹⁸⁴ önálló lexikai egység.¹⁸⁵ Ezzel szemben a képző, mint a többi más toldalék (grammatikai elem) egy formailag nem önálló, sematikus viszonyjelentést hordozó elem: van jelentése, de ez a jelentés (sémyszerűen is) bizonyos morfológiai konstrukciókhoz kötődik.¹⁸⁶ Például a *szegény* melléknév szemantikailag függő ugyan¹⁸⁷, de egyrészt alakilag szabad, és ha minden szükséges információ kontextuálisan hozzáférhető, akár önálló megnyilatkozás is lehet. Ettől eltérően a *szegénység* kifejezésben a *-ség* sematikusabb, kidolgozási oldala a JELLEMZŐ, ezt részletezi a *szegény* melléknévi tő, de a *-ség* alakilag nem önálló. Az összetett szerkezet (ADJ.s(éá)g) egészes mintázatához kapcsolódik a főnévi ABSZTRAKTUM jelentéskategória, ezzel egyik rész sem rendelkezik, bár ez műveletileg a képzőhöz kapcsolódik.

Szóképzés esetében „a képzők határozzák meg a képzett szavak jelentésbeli és szintaktikai kategóriáját”¹⁸⁸, de nem önálló egységként, hanem (mint fentebb láttuk) konstrukcióhoz kötötten. A kompozicionális elemzésben azonban a profilálás¹⁸⁹ miatt a képző tekinthető ebben az esetben a képzett szó alaptagjának – például a *szegénység* szóban a *-ség* képző a *szegény* ÁLLAPOT-ot DOLOG-szerűen ragadja meg, a tulajdonságot „stabil jelenségként” ragadja meg.¹⁹⁰ A képzőt dolgozza ki, részletezi az a lexikai elem, amely a kifejezés fogalmi bázisát adja.

Prototipikus, termékeny képzőnek tekinthető a HIÁNY kifejezésében a *-tlAn/-tAlAn* fosztóképző, amely „valaminek a hiányát jellemzőként ragadja meg”.¹⁹¹ Melléknevet hoz létre főnevekből, melléknevekből, igékből. Az igei alapszavú képzés ma már kevésbé produktív, a másik két konstrukcióban a képzett szó jelentése 'a jellemzett nem rendelkezik az alapszóban megnevezett dologgal v. jellemzővel'¹⁹², tehát aki *pénztelen*, az 'nem

¹⁸⁴ Magyar grammatika terminusaiban utótag, vö. Lengyel Klára, „A szóösszetétel”, in Magyar grammatika, szerk. Keszler Borbála (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000), 325.

¹⁸⁵ Vagyis mind az alak, mind a jelentés szempontjából egységként kezelhető. Ladányi, „Alaktan”, 501–660.

¹⁸⁶ Tolcsvai Nagy, „Jelentés”, 243.

¹⁸⁷ mint láttuk a fenti példában, vö. Langacker, Cognitive Grammar. A Basic Introduction, 116.

¹⁸⁸ Ladányi, „Alaktan”, 605.

¹⁸⁹ Figyelemirányítás, előtérbe helyezés, lásd: Tolcsvai Nagy, „Bevezetés”, 23–74.

¹⁹⁰ Ladányi, „Alaktan”, 613.

¹⁹¹ Ladányi, „Alaktan”, 618.

¹⁹² Ladányi, „Alaktan”, 618.

rendelkezik pénzzel’.

A szóösszetétel azáltal vált önálló szóalkotási eljárássá, hogy az egymás mellett gyakran előforduló szavak összetapadásával és tipikusan kohezívebb jelentésével új szavak jönnek létre, ezekből pedig mintázatok sematizálódtak. Az alárendelő viszonyból (pl. *árnyékot tűrő*) ún. szerves összetétellel, a mondatbeli szoros viszonyból adódó összetapadások alapján (pl. *árnyéktűrő*) olyan összetételek jönnek létre, amelyekben az utótag a szerkezet alaptagja (konceptuális magja és grammatikai profilja).¹⁹³ Ebben a folyamatban a két lexéma közötti fogalmi közelség fokozódik, nagyobb fogalmi integráció jön létre a két komponens között. Ugyanakkor a fenti példa esetében (pl. *árnyéktűrő*) is felvethető, hogy amikor egy mintázat sematizálódik (konstrukcionálódik), akkor már nem szükséges a gyakori együttes előfordulás (vö. *antibiotikumtűrő; fuzáriumtűrő*), mert a meglévő mintázat elég erős lehet ahhoz, hogy a séma alapján a komponensekből új szó jöjjön létre (pl. olyan növénytulajdonság kifejezésére, amely nem a hétköznapi megfigyelésben gyökerezik).

A Magyar grammatika a fent részletezett alárendelő kategóriába (szerves, határozós alárendeléssel alkotott szintaktikai összetétel) sorolja a *csapadékszegény* szót.¹⁹⁴ Értelmezése szerint ez a szó a *csapadékban szegény* szó szerkezet jelentésbeli megfelelője. Az egybeírás, és az, hogy a szintaktikai viszony a határozós összetételben jelöletlen, formai és jelentésbeli szempontból is a tagok összetartozására, a szó szerkezethez képest nagyobb kohezivitására utal. Szófajiság szempontjából a *-szegény* alaptagú összetételek esetében alapvetően melléknevekről beszélhetünk: csak bizonyos kontextusokban válnak szófajváltással főnévi értékűvé.

Így a *csapadékszegény* alapján felállítható konstrukciós séma és az összetételi mintázat kialakulásának folyamata a szó szerkezet felőli motiváltság alapján a következő¹⁹⁵:

¹⁹³ Ladányi, „Alaktan”, 501–660.

¹⁹⁴ Lengyel, „A szóösszetétel”, 332.

¹⁹⁵ Ugyanakkor, ahogy azt a későbbiekben bemutatom a szerkezet használata mögött más motivációs tényezők is állnak: egyrészt a német kontaktushatáson keresztüli motiváció, másrészt a magyar nyelvben már begyakorlott konstrukciós sémák (n.dús, n.mentes).

N.INE *szegény* (N) 'valamilyen dologból keveset tartalmazó (dolog)'
 ↓ begyakorlottság, kohézió, a függőségi viszony alaki jelöletlensége ↓
 N.*szegény* (N) 'valamilyen dologból keveset tartalmazó (dolog), a dologból a jellemzettben kevés van'

A következőkben azzal a nyelvváltozási folyamattal foglalkozom, amely során a korábbiak tételezett szintaktikus szerkezetétől elkülönítve az önálló fogalmi jelentésű alaptag (*szegény*) produktívan kezd működni utótagként, pontosabban az összetételi konstrukciós séma létrejön és produktívá válik. Azt igyekszem feltárni, hogy milyen jelentéstani motivációi lehetnek a HIÁNY ezen új kifejezésmódjának.

2.3 A HIÁNY kifejezésmódjai

H. Varga Márta¹⁹⁶ tanulmányaiban kognitív szemantikai szempontból részletesen vizsgálja a HIÁNY különböző kifejezésmódjait a magyar nyelvben. A HIÁNY kifejezésének alapbeállításként a fosztóképzőt jelöli meg, amely főnévi előtaghoz kapcsolódva az alapszóval jelölt denotátum hiányát fejezi ki, gyakran ellentétben állva az adott szó -(V)s képzős¹⁹⁷ származékával (vö. pl. *sós* – *sótlan*).

A hiány-jelentés a fosztóképzőnél részletesebb, specifikáltabb módon is kifejezhető a magyar nyelvben, lexikális és szintaktikai jelölőkkel, összetételi elő- és utótagokkal, például a *-mentes* képzőszerű utótaggal (H. Varga besorolása¹⁹⁸). prototípuselvű kategorizációval összehasonlítja a fosztóképzőt a HIÁNY kifejezésére szolgáló egyéb nyelvi eszközökkel, amelyeket ő nem derivációs természetűnek ítél, hanem lexikális és szintaktikai jelölőknek. A *-mentes* alaptagú szerkezetek H. Varga értelmezésében „a XIX. század első felében, a nyelvújítás során, németből való tükörfordításként kerültek be a nyelvünkbe (vö. pl. n. *eisfrei* 'jégmentes')”.¹⁹⁹ Sárosi²⁰⁰ szerint vannak a *-mentes* utótaggal képzett olyan szavak, amelyek

¹⁹⁶ „Rokon funkciójú nyelvtani elemek kognitív szemantikai vizsgálata A »hiány« kifejezésének lehetőségei a magyarban”; A magyar fosztó- és tagadóképző.

¹⁹⁷ A (V) vokálist jelöl.

¹⁹⁸ H. Varga, A magyar fosztó- és tagadóképző, 50–72.

¹⁹⁹ H. Varga, „Rokon funkciójú nyelvtani elemek...”, 225.

²⁰⁰ Sárosi Zsófia, „A fosztóképző és a 'hiány' kifejezése”.In Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára, szerk. Hajdú Mihály és Keszler Borbála (Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszék, 1998), 67–69.

állandósultak a szókészletünkben (nála: *adómentes*, *koffeinmentes* stb.), míg más összetételek csupán alkalmiak. A *-mentes* alaptagú összetételek jelentése alapvetően pozitív értékű hiánykifejezés, 'valamilyen káros vagy kellemetlen tényezőtől megszabadított, illetve megszabadult, nélküle való' (*alkoholmentes*), valamint 'valamitől mint (jogi) kötelezettségtől törvényileg mentesített, alá nem eső' (*adómentes*).²⁰¹ Előbbi szerkezetek az elmúlt pár évtizedben (tehát az elmúlt 40-50 évben) születtek.²⁰²

H. Varga²⁰³ *-szegény* végződésű összetételi példányok megjelenését a *-mentes*-hez hasonlóan német tükörfordítással magyarázza, melynek forrásai az *-arm* utótagú melléknevek (pl. n. *fleischarm* 'hússzegény'). Ezek a szerkezetek értelmezésében „mára már jól beilleszkedtek az összetett szavak rendszerébe”.²⁰⁴ A szakirodalmi adatok szerint tehát német kontaktushatással is számolni kell a motivációk fenntartásában.²⁰⁵ Erre támaszkodva vagy több összetett szó hatását és/vagy a *-szegény* utótagú bizonyos összetételek gyakorisági hatását lehet motiváló tényezőként felvetni a mintázat elterjedésében és konvencionálódásában. Ezért szükséges feltárni, hogy milyen mértékű és gyakoriságú volt a *-szegény* utótagú összetételek megvalósulása a 19. századi adatokban a rendelkezésünkre álló adatforrások tanúsága szerint. Érdekes lehet (társszerzőkkel együttműködve) a német és a magyar szerkezetek megvalósulásainak korpusz alapú összehasonlító, történeti vizsgálata is.

H. Varga reflektál a használat szintér szerinti kötöttségére is, azt figyeli meg, hogy az *n.szegény*-típusú összetételek „elsősorban szaknyelvi szövegekben gyakoriak”.²⁰⁶ A 3.2. pontban, az MNSZ adatbázisán végzett vizsgálat bemutatásában erre a szempontra még visszatérek.

H. Varga monografikus munkájában²⁰⁷ négy nyelvi eszközt vizsgál a szinonímia és a funkciómegoszlás szempontjából, amelyek képesek főnévből 'hiány' jelentésű melléknevet

²⁰¹ H. Varga, „Rokon funkciójú nyelvtani elemek kognitív szemantikai vizsgálata A »hiány« kifejezésének lehetőségei a magyarban”, 226. Problematikusabb az értékjelentés azonosítása az utóbbi típusban, mert bár kedvező az, ha nem kell adót fizetni, mégis a törvényi szabályozás nem ezt helyezi előtérbe, vagyis a konstruálás akár semleges is lehet. A *-mentes* esetében is az adatalapúan vizsgálható kapcsolódási preferencia tudna többet mutatni arról, hogy a 'konstruálói nézőpontból negatív értékkel asszociálódó dolog kivonása, hiánya' jelentés nem absztrahálódott-e olyan mértékben, hogy egyértelműen pozitív értékjelentésű főnévvel is megvalósuljon a séma (pl. gólmentes a sportriporter perspektívájából).

²⁰² Sárosi, „A fosztóképző és a 'hiány' kifejezése”.

²⁰³ „Rokon funkciójú nyelvtani elemek...”; A magyar fosztó- és tagadóképző.

²⁰⁴ H. Varga, „Rokon funkciójú nyelvtani elemek...”, 226.

²⁰⁵ Lásd még: Zsilinszky, „Szókészlettörténet (Az újmagyar kor)”; Gerstner, „A magyar nyelv szókészlete”.

²⁰⁶ H. Varga, „Rokon funkciójú nyelvtani elemek...”, 226.

²⁰⁷ H. Varga, A magyar fosztó- és tagadóképző.

létrehozni. Ezek a *-tlan*, *-talan* (fosztóképző), *nélküli* (önálló toldalékértékű lexéma, névutómelléknév), *-mentes* (képzőszerű utótag), *-szegény* (összetételi utótag).²⁰⁸ Azt állapítja meg, hogy van jelentésbeli átfedés és funkciómegoszlás is a fenti HIÁNY-t kifejező nyelvi jelölők között, tehát míg ezek rendszerszinten szinonimnak tekinthetők, addig (főként a fosztóképző és a *-mentes* esetében) vannak rögzített lexikai egységek, amelyeknél kizárólagosan az egyik használható/realizálódik a nyelvhasználatban. Fontos jelentésbeli különbség a jelzett HIÁNY specifikációjában az, hogy míg a *-mentes*-sel és *nélküli*-vel alkotott szerkezetek abszolút hiányt fejeznek ki, addig a *-szegény* relatív hiány kifejezésére szolgál (ugyanaz a jelentéskülönbség figyelhető meg a német *-frei* 'abszolút hiány' és *-arm* 'relatív hiány' végződés között). A *szegény* lexéma (alapjelentése: 'anyagi javakban szűkölködő'²⁰⁹) főnévhez kapcsolódva azt fejezi ki, hogy 'valaki vagy valami a szükségesnél, valamilyen normához igazodó elváráshoz képest kisebb mennyiségben vagy mértékben rendelkezik valamivel, birtokol valamit, a szükségesnél kevesebb áll rendelkezésére'.²¹⁰ A fosztóképző mind abszolút mind relatív hiány kifejezésére alkalmas (vö.: *díjtalan* – *sóltlan*). A fenti eszközök használatát egyrészt az indokolhatja, hogy eltérő sematikus szinten jelölik a hiányt, ennek megfelelően a leginkább sematikus jelentésű a fosztóképző, a többi kifejezés az ehhez képest részletezettebb jelentés példája. A jelen dolgozat nem vizsgálja, hogy egymáshoz képest hogyan jellemezhetők a kifejezések ebből a szempontból. Az alternatív konstruálási módok H. Varga szerint jelöltebb, stilisztikailag árnyaltabb módon tudják a HIÁNY jelentést kifejezni. A dolgozatban bemutatásra kerülő vizsgálat részben szűkíti, részben kitágítja a viszonyok vizsgálatát. Szűkíti, mert a HIÁNY kifejezésében az *n.szegény* konstrukcióra fókuszál (pl. *érzelemszegény*), ugyanakkor felveti a hasonló, de pozitív pólusú kifejezésekkel való kapcsolat adataalapú vizsgálatának lehetőségét is (lásd 3.3.1 valamint 5). A tágítást egyfelől a szemantikai kapcsolat, másfelől a mai és a történeti gyakorisági adatok indokolják (3.3.1), továbbá az, hogy a pozitív póluson is az figyelhető meg, hogy a sematikus *-(V)s* képzős művelet (pl. *érzelmes*) részletezettebb, specifikusabb jelentésű alternatívájaként tekinthetünk például az *érzelemdús*, *érzelemsgazdag* kifejezésekre.

²⁰⁸ H. Varga, A magyar fosztó- és tagadóképző, 55–66. – zárójelben az általa használt kategóriák.

²⁰⁹ ÉKSz2 = Pusztai Ferenc szerk, Magyar értelmező kéziszótár. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003).

²¹⁰ H. Varga, „Rokon funkciójú nyelvtani elemek...”, 231–32.

2.4 A főnevek ontológiája

Ahhoz, hogy az *N.szegény* és az *N.INE szegény* konstrukció működését jobban megértsük, érdemes megvizsgálnunk, hogy milyen típusú entitások hiányának kifejezésére szolgálnak ezek a konstrukciók, milyen alsémák figyelhetők meg a vizsgált szerkezeten belül a főnevek ontológiája szempontjából. Minél absztraktabb *DOLGOK* dolgozzák ki ugyanis a *szegény* szó elsődlegesen anyagi természetű 'hiány' jelentését, annál inkább beszélhetünk a sematikussá, absztrakttá válásáról a konstrukció esetében, a *-szegény* grammatikalizációjáról. Carita Paradis²¹¹ kognitív nyelvészeti ontológiája módszertani keretet kíván nyújtani a különböző sémák jelentéstani értelmezéséhez.

Lyons²¹² alapján Paradis²¹³ a főnevek három nagy csoportját különbözteti meg: az első-, a másod- és a harmadrendű entitásokat. Az előtagok besorolásánál ezeket és az ezen belüli alkategóriákat fogom alkalmazni.

Az elsőrendű entitások a percepció számára viszonylagosan állandónak tekinthetők: a három-dimenziós világban léteznek, megfigyelhetőek. Ide tartoznak olyan konkrét, körülhatárolható, térben-időben létező ENTITÁTÁSOK, mint az ÉLŐLÉNYEK (HUMANS, ANIMALS, PLANTS), ARTEFAKTUMOK, TERMÉSZETI OBJEKTUMOK és JELENSÉGEK (pl. víz, mint természeti jelenség), HELYEK (LOCATIONS), valamint kevésbé körülhatárolható, gyűjtőnévvel kifejezett SZUBSZTANCIÁK (anyagok, pl. víz).²¹⁴

A másodrendű entitásokhoz az időben megjelenő, dologszerűen megkonstruált szituációk, ESEMÉNYEK (EVENTS), FOLYAMATOK (PROCESSES/ACTIVITIES) és ÁLLAPOTOK (STATES) tartoznak.

A harmadrendű entitások sem időben, sem térben nem megfigyelhető ABSZTRAKTUMOK, ún. KONCEPTUÁLIS HÉJAK (SHELLS).²¹⁵ Ilyen például a NYELV-hez, a TUDÁS-hoz vagy az IDŐ fogalmához tartozó entitások csoportja.

²¹¹ „Ontologies and Construals in Lexical Semantics”.

²¹² Semantics, 442–45.

²¹³ „Ontologies and Construals in Lexical Semantics”, 549–53.

²¹⁴ A kategórianevek saját fordítások Paradis (2005) alapján. A kevésbé egyértelmű elnevezések angol megfelelőjét zárójelben megadom.

²¹⁵ Schmid, English Abstract Nouns as Conceptual Shells. From Corpus to Cognition. Topics in English Linguistics; id. Paradis, „Ontologies and Construals in Lexical Semantics”, 552.

2.5 A grammatikalizáció

A különböző szakirodalmak az *n.mentes* és az *n.szegény* konstrukciókat különböző grammatikai kategóriákba sorolják: Lengyel²¹⁶ mindkettőt összetételi utótagnak tekinti, amely főnévi előtagjával jelöletlen határozós alárendelő összetételt alkot (*csapadékszegény, rozsdamentes*). Dér²¹⁷ és H. Varga²¹⁸ ezzel szemben a *-mentes*-t képzőszerű utótagnak nevezi, amely a prototípuselvű kategorizáció értelmében azt jelenti, hogy bár alapvetően szintén az összetételi utótagok közé sorolják,²¹⁹ de azt is kifejezik a kategórianévvel, hogy a *-mentes* a képző-kategória bizonyos tulajdonságaival is rendelkezik, de a képzők között inkább periférikus elem lenne (kevesebb jellegzetes képzőtulajdonsággal rendelkezik). Tehát bizonyos értelemben mindkét kategória perifériáján, a két kategória határán vagy kontinuumában helyezkedik el. A következőkben azt igyekszem bemutatni, hogy a grammatikalizáció folyamatának tág értelmezése hogyan járulhat hozzá a begyakorlóddó, produktívá váló sémák kategorizációs kérdéséhez.

„A grammatikalizáció egy olyan folyamat, amely során lexikai jelentéssel rendelkező szerkezet grammatikai jelentéssel rendelkező egységgé válik”.²²⁰ A grammatikalizációnak ez az általános értelme olyan szemantikai változást takar, amelyben egy autonóm, lexikai egység elveszti részletező jelentését (vagy a jelentés részletezettsége jelentős mértékben csökken) és grammatikai viszonyjelentést vesz fel, függő nyelvtani kategóriává válik.²²¹ A folyamatban tehát jellemző az adott nyelvi kifejezés absztrahálódása, tartalmi, szemantikai „kiüresedése” (de emellett új funkció kialakulása is, lásd lejjebb). Ebben a folyamatban a fonológiai póluson az alaki redukció, az alaki egység felbomlása, a határok elmosódása is jellemző.²²²

A grammatikalizáció azonban nem egyelő a morfológizációval, az adott lexikai egység affixummá válásával.²²³ Tágabb értelemben a grammatikalizáció olyan nyelvvaltozási folyamat, amely során a nyelvi kifejezés (nem feltétlenül lexéma) „grammatikai funkciót kezd

²¹⁶ „A szóösszetétel”, 332.

²¹⁷ Grammatikalizáció.

²¹⁸ „Rokon funkciójú nyelvtani elemek.”; A magyar fosztó- és tagadóképző.

²¹⁹ Ebben nyilvánvalóan meghatározó szempont az, hogy teljesül a konstrukcióra az ún. elliptálhatóság próbája minden irányból (vö. *csapadékszegény* vagy *-mentes* [időjárás]; *csapadék- és fénymentes* [körülmények között]).

²²⁰ Ladányi, „Alaktan”, 648.

²²¹ Dér, Grammatikalizáció.

²²² Ladányi, „Alaktan”, 650.

²²³ Ladányi, „Alaktan”; Dér, Grammatikalizáció.

szolgálni”²²⁴, a lexikális jelentése helyett/mellett grammatikai jelentéseket vesz fel. A grammatikalizációs folyamatok elemzéséhez Lehmann²²⁵ hat kritériumból álló szempontrendszerrel dolgozott ki.²²⁶ Ezek alapján a prototipikus grammatikalizációs folyamat során csökken a nyelvi jel integritása, a paradigmikus és a szintaktikus variabilitása, valamint a hatóköre, ezzel szemben nő a paradigmaticitása és a kötöttsége.²²⁷

Azt, hogy a kontaktushatás és néhány nagyobb gyakoriságú típus képes grammatikalizációs folyamatokat beindítani, mutatja Minya²²⁸ megfigyelése az 1989. és 2000. között keletkezett *-barát* végződésű neologizmusok kapcsán.²²⁹

3 A kutatás ismertetése

A kutatás a kognitív nyelvelmélet használatalapú megközelítéséből (lásd 2.1) kiindulva jelenkori és történeti korpuszokon hálózatos összefüggéseiben vizsgálja a *-szegény* alaptaggal alkotott kompozitumszerkezeteket, a *-szegény* utótag grammatikalizációját. Az elemzésben Dér²³⁰ és Lehmann²³¹ tag grammatikalizáció-fogalma és grammatikalizációs kritériumai alapján azt vizsgálom, hogy hogyan működik a *-szegény* alaptag a vele alkotott konstrukciós sémákban, és hogy mennyiben beszélhetünk képzőszerűvé válásról az összetételi utótag esetében. Ehhez a jelenkori és történeti korpuszok *N.szegény* konstrukciós sémára illeszkedő adatait hasonlítom össze a gyakoriság és a jelentésszerkezet szempontjából, kitekintve a szerkezet *N.INE szegény* szintagmával való összefüggéseire. Ezen szempontok alapján következtetek konstrukciók produktívására (ennek változására), ha az adatok ezt lehetővé teszik.

²²⁴ Hopper és Traugott, *Grammaticalization*. Cambridge Textbooks in Linguistics (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), xv; id. Dér, *Grammatikalizáció*, 12.

²²⁵ *Thoughts on Grammaticalization*.

²²⁶ A lehmanni grammatikalizációfogalom kritikáját a dolgozat nem tárgyalja, a 2.1. pontban bemutatott megközelítésbe integrálható szempontokat (paramétereket) az átfogó kritikai felülvizsgálat nélkül felhasználja, az integrálásra a szempont indoklásával és értelmezésével reflektál.

²²⁷ Dér, *Grammatikalizáció*; Lehmann, *Thoughts on Grammaticalization*, 126–64 alapján.

²²⁸ Mai magyar nyelvújítás. Szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltástól az ezredfordulóig (Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2003.)

²²⁹ A *-barát* utótagú összetételekből Minya (2003) húsznál is több példát sorol fel, és felveti a képzőszerűség kérdését. Elemzése szerint az összetételek eredete az angol *user-friendly* és a német *umweltfreundlich* lehetnek. A végződés mára azonban olyan produktívvá vált, hogy ő is felveti, hogy ezekben a szavakban a *-barát* végződésre már nem mint a jelöletlen határozós vagy birtokosjelzős összetétel utótagjára, hanem mint képzőszerű utótagra kellene tekinteni.

²³⁰ Dér, *Grammatikalizáció*.

²³¹ Lehmann, *Thoughts on Grammaticalization*.

Abból a feltételezésből indulok ki, hogy a *-szegény* szó jelentése a sémában absztraktabbá válik, így képes változatos entitásokkal kapcsolatba lépni, jelentése sematizálódik. Az összetételek jelentése, előfordulása az emergenciacsúcs elve szerint egy új, az N.INE *szegény*) szintaktikai szerkezettől eltérő, sűrített jelentést hoz létre. Ugyanakkor ez az absztraktabbá válás lehetőséget teremt a nyelvhasználóknak arra, hogy a 'hiány' jelentését egy, a rendelkezésükre álló nyelvi eszközöktől eltérő, árnyaltabb, specifikusabb módon fejezzék ki. Hipotézisem szerint míg a 19. század elején gyakoribbak, kizárólagosak voltak a N.INE *szegény* típusú szintaktikai kapcsolatok, addig a 20. századra gyakoribbá váltak az szóösszetétellel alkotott kifejezések. Történt ez részben a *vérszegény* (és a hasonló *-arm* végződésű német kifejezések) tükörfordításának a hatására²³², részben más, hasonló összetételi szerkezetek mintájára (*-dús, -mentes*), részben pedig a szóösszetétellel való szóalkotásmód növekedésének általános tendenciájába illeszkedve. Így várakozásom szerint a *-szegény* utótaggal alkotott összetett melléknevek előfordulásainak a száma és a típusok száma megsokszorozódik az 1990 utáni szövegeket tartalmazó adatbázisokban a 19. századi, huszadik század eleji (1919 végéig bezárólag) korpuszokon adatolható gyakorisághoz és változatossághoz képest.

3.1 Mintavételezés

A jelenkori adatok vizsgálatához elsődlegesen Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ2) találatait használtam.²³³ A *N.szegény* típusú szerkezetek feltárásához részletes keresést indítottam a *szegény* végződésű szótövekre (Query word,[lemma=".+szegény"]). Az így kapott találatokból lemmatizált gyakorisági listát hívtam le (gyakorisági küszöb nélkül, tehát a hapaxokat is listáztatva), majd a találatokat manuálisan szűrtem a vizsgált konstrukció sémának megfelelő találatokra.

Eltávolítottam a hibás találatokat (*aszegény, deszegény*) és egybevettem a gyakorisági listában a különböző írásmódú (*kalcium ~ kálcium*, kötőjelesek), az egyértelmű elírást tartalmazó, valamint a kémiai vegyjeles és teljes szavas (*Na-szegény ~ nátriumszegény*)

²³² vö. H. Varga, „Rokon funkciójú nyelvtani elemek...”, 225–26.

²³³ Oravecz, Váradi, és Sass, „The Hungarian Gigaword Corpus” in Proceedings of LREC 2014, (Reykjavik: ELRA, 2014), 1719–23.

adatokat. A nagy példánygyakoriságú *lelkiszegény* szót nem soroltam a konstrukciós sémába illőnek, hiszen ebben az esetben egy *-i* képzős melléknév és egy melléknév kapcsolata hozza létre a 'hiány' jelentést, nem illeszkedik a *n.szegény* sémára.²³⁴ Kikerültek a listából azok a találatok, amelyekben a *-szegény* alaptag valamilyen intenzifikáló előtaggal kapcsolódott össze (*mélyszegény, koldusszegény, hótszegény* stb.). A kifejezések jelentését szükség esetén a konkordanciában a kontextus alapján ellenőriztem.²³⁵ Nehézséget okozott egyes szépirodalmi találatok értelmezése: kezdetben felmerült a teljes szépirodalmi alkorpusz kihagyása a jelenkori vizsgálatból, de mivel a történeti korpusz (MTSZ) is számos szépirodalmi találatot tartalmaz, amelyekre a keresőfelületen nem lehet külön keresést végezni, ezért a teljes korpusz megtartása mellett döntöttem az MNSZ2 adatain végzett vizsgálat esetén is. A szépirodalmi alkorpusz végül alig tartalmazott nehezen értelmezhető összetételeket, ezeket kontextusukban értelmeztem és szűrtem.

Az MNSZ2 korpuszban számos ismétlődő adat szerepel, ezeket azonban nem távolítottam el, mert eltérő azonosítóval szerepeltek, és kiválogatásuk olyan beavatkozás lett volna, ami után már nem használhattam volna fel az eszköz további lehetőségeit (pl. az alkorpuszok szerinti megoszlás lekérdezését). A példánygyakorisági (abszolút gyakorisági) adatokon ez torzíthat,²³⁶ de elvileg egyforma eséllyel minden típus esetében (bár alkorpuszonként nem azonos mértékben). A produktivitás szempontjából nem az előfordulások száma, hanem a típusok száma az irányadó.

A történeti adatok vizsgálatához elsődlegesen a Magyar Történeti Szövegtár (MTSZ) használtam.²³⁷ Itt nem volt lehetőségem lemmatizált keresést indítani, ezért külön keresést

²³⁴ Ennek ellenére hálózatos viszonyokban számontartom, annál is inkább, mivel a korpuszadatok között megtalálható a vizsgált sémáknak megfelelő lélekszegény (MTSZ: #29154791,1982) és lélekben szegény (MTSZ: #11710988,1901) változata.

²³⁵ Így került ki például az ember-szegény szó, amely önmagában megfelelne a konstrukciós sémának, a kontextus alapján viszont hibásan került bele a találatok közé: ember-szegény ("gazdag ember-szegény Lázár esete"). Hasonló okból kikertült az észak-szegény és a falu-szegény kifejezés is az adatlistából.

²³⁶ Hogy megállapítsam az ismétlődések mértékét manuális szűrés előtt *-szegény* végződésű találatokból kiszűrtem a 20 találat fölötti nem releváns adatokat (koldusszegény, mélyszegény, lelkiszegény, koldus-szegény, szegény-szegény, gazdag-szegény, *-szegény*), s az így kapott 5371 tételes a listán Excel segítségével duplumszűrést végeztem. 4475 tételem maradt, ami azt mutatja, hogy jelentős ismétlődési valószínűséggel kell számolni a korpuszban. (Ennek oka az, hogy a személyes-közösségi alkorpuszban sok több különböző helyen publikált adat szerepel eltérő azonosítóval. Noha az MNSZ2 sűgője azt javasolja, hogy a duplumok eltávolításához zárjuk ki ezt az alkorpuszt a keresésből, ezt nem szerettem volna megtenni, mivel jelentős adatvesztéssel járt volna.)

²³⁷ Sass, „Keresés korpuszban: A Magyar Történeti Szövegtár új keresőfelülete” in A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX, szerk. Forgács Tamás, Németh Miklós és Sinkovics Balázs (Szeged: SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, 2017), 267–77.

indítottam az *N.szegény* (160 releváns találat), az *N.szegények* (7 releváns találat), az *N.szegényebb* (7 releváns találat) és az *N.szegényebbek* (0 releváns találat) szerkezetekre (word, ".+szegény", word, ".+szegények", word, ".+szegényebb", word, ".+szegényebbek").²³⁸ Ezekből kiszűrtem a nem releváns (*mélyszegény, koldusszegény, lelki szegény* stb.) találatokat, majd egyesítettem a találati sort. Ezek után az *N.INE szegény* és *szegény N.INE* szórendű szerkezetekre kerestem rá a korpuszban: először keresést indítottam a *szegény* szóra, majd ezt szűrtem tovább: mivel az MTSZ elemzetlen korpusz, amelyben nem lehet eset szerint keresni, ezért az inessivusi esetrag mindkét alakjára (*-ban, -ben*) külön keresőkifejezésre volt szükség. Olyan találatokat gyűjtöttem, amelyekben a *szegény* szó közvetlen szomszédságában található inessivusi esetragos főnév. A találatok közül ismét manuálisan szűrtem ki a nem releváns találatokat, majd időrendi sorba rendeztem őket (7.5). Az elemzés bemutatásában az 1920-at megelőző adatokra fogok fókuszálni.

Az MTSZ-ben található *N.szegény* szerkezetek alacsony száma indokoltta tette egy kutató „kontrollkorpusz” készítését. A Huszadik Század (HSZ) társadalomtudományi folyóirat 1900. és 1919 vége közötti számaiban az Arcanum keresőkifejezéseit használva indítottam keresést az MTSZ 1900 és 1920 közötti adataival való összehasonlításához. Ez a keresés lehetővé tette, hogy olyan összetételekre is rábukkanjak, amelyek az MTSZ-ben nem voltak fellelhetőek, ezzel árnyalva a korpusz nyújtotta képet. A folyóirat találatait meghatározta társadalomtudományi irányultsága, s ez látható lesz a kapott összetételek jellegén is.²³⁹ Módszertani szempontból a HSZ korpusz nem vethető össze a másik két adatbázissal, ezért a HSZ kizárólag két célt szolgál: egyrészt azt, hogy a nyelváltozási folyamat feltárása szempontjából a korpuszok adta lehetőségek mellett a korlátok is kézzelfoghatóvá váljanak, másrészt azt, hogy az elemzés rámutasson arra, hogy a 20. század elején az adott szintéren milyen mértékű és változatosságú volt az *N.szegény* konstrukció megvalósulása.

Az MTSZ-ből és az MNSZ2-ből származó adatokra az egyedi szóazonosítójukkal hivatkozom. A HSZ esetében évszám, lapszám és oldalszám megadásával jelölöm az adat

²³⁸ Bár a szerkezetet alapvetően mint melléknevet vizsgálom, az MNSZ2 konkordanciáiból se zártam ki azokat az eseteket, amikor a szerkezet főnévi helyzetbe került, itt is indokoltnak tartottam beszámítani a főnévi szóalakok leggyakoribb változatait is. A megadott külön-külön kereséseket az indokolja, hogy az egyszerűbb (CQL) keresés nem működött jól.

²³⁹ Ez a keresőfelület pontatlanabbnak bizonyult (nem lehet csak és kizárólagosan a szót közvetlenül megelőző vagy követő találatokra keresni), ugyanakkor a platform lehetőséget biztosított arra, hogy a megvalósult *N.INE szegény* szerkezetek egy tágabb spektrumára rálátásom legyen, például olyan adatokra, amelyekben valami beékelődik a *N.INE szegény* szerkezet két tagja közé (*N.INE oly szegény*).

elhelyezkedését a korpuszban. A korpuszadatok mellé szótárak szócikkeinek találatait magyarázatait is felhasználtam. A felhasznált, szűrt adatlisták a mellékletben (7) találhatóak.

3.2 Eredmények I.: A jelenkori adatok

Az MNSZ2 korpuszban 5246 előfordulása van az *n.szegény* 'hiány' típusú szerkezeteknek, ezekben 289 különböző főnévhez kapcsolódik a *-szegény* alaptag (lásd 7.1.) Magasan a *vérszegény* a legnagyobb példánygyakoriságú megvalósulás (1042 db, 19,86%), ezen felül a *mozgásszegény* és a *zsírszegény* kifejezések rendelkeznek 10%-nál magasabb relatív gyakorisággal. 13 szónak van 50-nél nagyobb abszolút gyakorisága a korpuszban (1% fölötti relatív gyakoriság). Tehát a példány- és típusgyakoriságok kapcsán elmondható, hogy az összes típusnak csupán 5,5%-a azoknak a feltételezhetően begyakorlott, lexikalizálódott megvalósulásoknak a száma, amelyek 1% feletti relatív gyakorisággal rendelkeznek a vizsgált korpuszban (még kevesebb, 1%-a a típusoknak rendelkezik 10% feletti relatív gyakorisággal). Ezzel szemben az 1%-os relatív gyakoriság alatti (50 példánynál kevesebbel rendelkező), tehát a séma produktív, kreatív használatára utaló találatok az összes típus 94,5%-át teszik ki. Az egyszeri előfordulások, hapaxok a teljes találatok majdnem felét adják (142 db) – s kétharmada a típusoknak legfeljebb kétszer fordul elő a korpuszban.

Itt érdemes kitérni külön a *vérszegény* kifejezésre, és megállapítani róla, hogy bár messze a legnagyobb példánygyakorisággal rendelkezik, és HIÁNY-t fejez ki, valójában nem illeszkedik a vizsgált sémába. Ugyanis a jelentése nem 'vérben szegény', a kifejezés nem vezethető vissza a **vérben szegény* szintagmára (nem adatható ilyen megvalósulása egyik korpuszban sem). A *vérszegény* kifejezés egy orvostudományi jelenség elnevezése, amely sűrítetten foglalja magában azt, hogy (valakinek) a 'vérében a vörösvérsejtek, ill. a hemoglobin mennyisége csökkent, megfogyatkozott'.²⁴⁰ Tehát itt valójában nem vérben való szegénységről, hanem metonimikus rész-egész viszonyban a vér hemoglobinban való szegénységről beszélünk – bár a Czuczor–Fogarasi szótárban²⁴¹ a *vérszegénység* még valóban

²⁴⁰ ÉrtSz = Bárczi Géza – Ország László szerk, A magyar nyelv értelmező szótára 1–7.. (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.) [Online: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/>]

²⁴¹ CzF = Czuczor Gergely – Fogarasi János szerk, A magyar nyelv szótára 1–6. (Emich Gusztáv/Athenaeum, Pest/Budapest, 1862–1874.) [Online: <https://mek.oszk.hu/05800/05887/pdf>, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/>]

a 'vérhiányban szenvedő állapot' jelentésben jelenik meg. A kifejezés későbbiekben tovább absztrahálódott (metaforizálódott), 'tartalmatlan' jelentésben, gyengébb minőséget kifejezve is használatossá vált (így szerepel már a Nagyszótárban is, 1879-ben).²⁴² A kifejezés németből való tükörfordításának²⁴³ és elterjedésének, megágyazhattak a magyarban már létező *szegény* előfordulások (például a melléknév már konvencionálódott metaforikus jelentésében), ezen belül más *n.szegény* típusú összetételek. A tükörfordítás önmagában nem magyarázza a *-szegény* alaptag jelenkori korpuszban tapasztalt kreatív és produktív használatát még akkor sem, ha egy-egy tükörfordítással keletkezett kifejezés nagy gyakorisága analógiás folyamatokat indíthatott el. Egy összehasonlító nyelvészeti vizsgálat német és magyar történeti korpuszokkal érdekes adalékokkal szolgálhat a kutatás kontaktológiai vonatkozásához, a történeti források (amelyekkel a következő fejezetpont foglalkozik) pedig támpontokat adnak az analógia és a produktívvá válás összefüggésének megközelítéséhez.

A séma működésének feltárásához érdemes megvizsgálni, hogy ontológiai szempontból²⁴⁴ milyen entitásokat jelölő főnevek dolgozzák ki az *n.szegény* konstrukció előtag komponensét (és a 'relatív hiány' jelentés sematikus alszerkezetét, a kevés, a normától/elvárástól elmaradó mértékű/mennyiségű entitást). Ennek részletes vizsgálata a jelenleg zajló tutorálási projekt keretében zajlik. A jelen dolgozatban pusztán néhány nyilvánvaló csoportra mutatok rá a típusokon belül, a legalább 1%-os relatív gyakoriságú példányok ontológiájából kiindulva (7.3). Nagyon jellemző mind a típusként rögzülni látszó, mint az egyszeri megvalósulások között az a konstrukció, amelyben a *-szegény* alaptag valamilyen SZUBSZTANCIÁ-t vagy TERMÉSZETI OBJEKTUMOT ÉS JELENSÉGET jelölő főnévhez kapcsolódik (előbbihez példa a *zsírszegény*, *oxigénszegény*, a hapaxok közül *ózenszegény*, *káliumszegény* stb., utóbbihoz *csapadékszegény*, *hússzegény*, *napfényzegény*). Megjelennek a példányok között további nehezen megszámlálható, absztraktnak is tekinthető kulturális²⁴⁵ ARTEFAKTUM-

²⁴² EWUng = Benkő Loránd szerk, Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–2. (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.) [+ Horváth László – Gerstner Károly szerk, Register. (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.)]

²⁴³ vö. blutarm – lásd Gerstner, „A magyar nyelv szókészlete” in A magyar nyelv kézikönyve, szerk. Kiefer Ferenc (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003), 437–80.; Zsilinszky, „Szókészlettörténet (Az újmagyar kor)” in Magyar nyelvtörténet, szerk. Kiss Jenő és Pusztai Ferenc (Budapest: Osiris Kiadó, 2003), 725–38.

²⁴⁴ Paradis, „Ontologies and Construals in Lexical Semantics”.

²⁴⁵ A kulturális artefaktum vagy jelenség (cultural o/p) kategóriával Kugler Nóra, Palágyi László és Simon Gábor az igenevekről szóló előadásában (A temporalitástól a dinamikusságig (és tovább): magyar igei és -Ó partícipiumi konstrukciók adataalapú vizsgálata) egészítette ki a Paradis-féle ontológiakészletet (Workshop a konstrukciókról

ok (*nyersanyagszegény*). Ezeknek mind jellemzője, hogy valamilyen térben és időben létező, de nehezen körülhatárolható DOLGOT fejeznek ki, gyűjtőnevek. Jelentős a másodrendű entitásokhoz kapcsolódó előtagok csoportja is, amely az ABSZTRAKT DOLOGBAN való HIÁNY kifejezési lehetőségét mutatja a materiális eredetű *n.szegény* szerkezetben (*ingerszegény, érzelemszegény, képzeletszegény, tudásszegény, szeretetszegény*). A harmadrendű entitások közé tartozhatnak az *ötletszegény, hírszegény* szavak vagy olyan kulturális termékek (vö. 88 lábjegyzet), mint a *tőkeszegény, jövedelemszegény, információszegény* kifejezések előtagjai. Leginkább a hapaxok között jelennek meg megszámlálható, prototipikus főnévi, dolgoknak tekinthető előtagok: *autószegény* (ARTEFAKTUM), *férfiszegény* (EMBER), *halszegény* (ÁLLAT).

A találatok korpuszalapú megoszlása (itt csupán a 20 előfordulás fölötti nem releváns találatokra szűrve (lásd 236. lábjegyzet) azt mutatja, hogy a H. Varga²⁴⁶ által feltételezett tudományos és feltehetőleg tudományos kifejezéseket is tartalmazó sajtószövegek mellett a személyes-közösségi típusú szövegekben is nagy az *n.szegény* szerkezetek előfordulása (7.2). Érdeemes volna megvizsgálni, hogy a szerkezetben szereplő entitások ontológiája mennyiben korrelál a szövegtípusok szerinti megoszlással: mennyiben jellemzők a SZUBSZTANCIA.szegény sémára épülő szerkezetek a tudományos szövegtípusokra, míg a másod- és harmadrendű entitásokat az előtaggal aktiváló szavak a személyes-közösségi alkorpuszra.

3.3 Eredmények II.: a történeti adatok

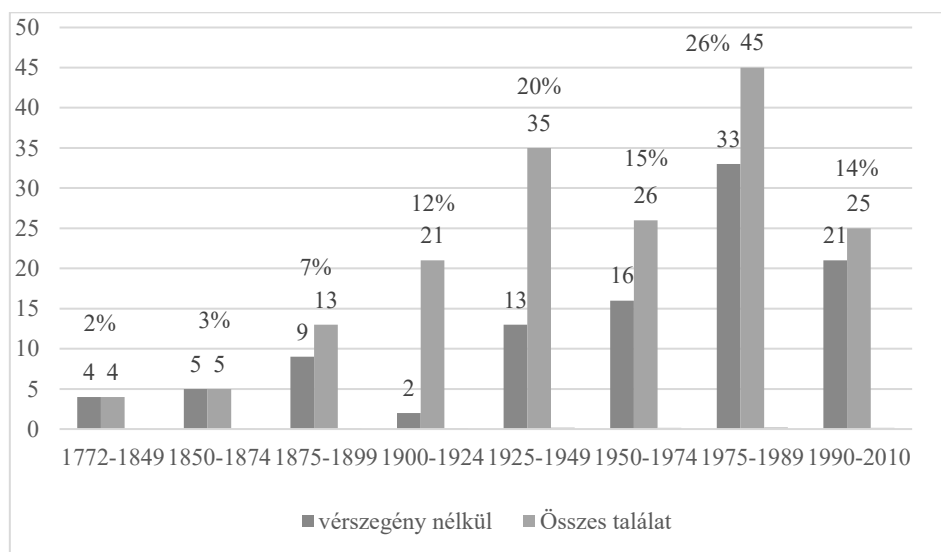
A Magyar Történeti Szövegtár 1772. és 2010. közötti adatokat tartalmazó szövegtörzs, amelyben az *n.szegény* típusú szerkezetek időbeli megoszlását az alábbi diagram szemlélteti.²⁴⁷ Jól látható a találatok megoszlásában az *n.szegény* konstrukciók számának növekedése a 18. századtól a kétezres évekig. Ahogy azonban a gyakorisági adatokból is látszik (7.3) a *vérszegény* szó teszi ki a találatok jelentős részét az első megjelenésétől, az 1875-öt követő időszakról számítva. Az időbeli megoszlás alapján az

3. „A magyar igenevek”, (DiAGram Funkcionális Nyelvészeti Központ, 2022. december 15.). A kulturális termék vagy jelenség másodrendű Paradisnál, az absztraktumok közé sorolódik (vö. fact).

²⁴⁶ H. Varga, „Rokon funkciójú nyelvtani elemek...”, 226.

²⁴⁷ Az intervallumok általában 25 év adatait fogják át, de a szélső oszlopok ettől eltérnek, ez kissé torzítja az arányokat az ábrázolásban.

n.szegény séma a XX. század második felétől, utolsó negyedétől válik produktívvá, amit a jelenkori korpuszadatok alátámasztanak.

1. ábra
az *n.szegény* szerkezetek időbeli eloszlása az MTSZ korpuszban
(bal tengelyen a példányszám, százalékban az összes találat korpuszon belüli időbeli megoszlásának százalékos aránya)

Mivel a jelenkori gyakorisági adatokról az 1990 utáni adatokat tartalmazó MNSZ2 korpusz sokkal tágabb képet ad, a történeti adatok elemzésében az MTSZ 1990-et megelőző adataira fókuszáltam. Ebből az időszakból 147 előfordulása volt az *n.szegény* szerkezetnek az MTSZ korpuszban, amelyben 47 különböző típus valósult meg, 27 hapaxként. Ezek közül az MNSZ2 adataihoz hasonlóan a *vérszegény* szó rendelkezik a legtöbb találattal (67 db, 45%-os relatív gyakoriság), emellett a *fényszegény* és a *kalóriaszegény* szavak 6,8% és 4,1%-os relatív gyakorisággal adathatók (10 és 6 előfordulás). A *mozgásszegény*, *fajszegény* szavak, amelyek az MNSZ2-ben nagy gyakoriságúak, csak az 1989 utáni találatok között jelennek meg. Az MTSZ korpusz jellegéből adódóan a találatok nagy számban származnak szépirodalmi és szaknyelvi regiszterekből, ez hatással lehet az adatható konstrukciók jellegére.

Abból az alaptézisből kiindulva, hogy az *n.szegény* szerkezet létrejöttét részben az *n.INE szegény* szintagmák begyakorlottsága és kohezívabbá válása motiválja (valamint a más hasonló szerkezetekkel való hálózatos kapcsolatok, továbbá bizonyos gyakori kifejezések analógiás hatása, lásd 3.3.1), a történeti korpuszon az alapbeállítású *n.INE szegény* és a predikatív *szegény n.INE* szerkezeteket is vizsgáltam az összetételek gyakoriságával, jelentésszerkezetével összehasonlításban.

A történeti korpusz adatain belül vizsgálatomban kifejezetten az 1920-at megelőző

időszakra koncentráltam, amikor is a feltételezések szerint az *n.szegény* szerkezet német kontaktus hatására (valamint a nyelvben már létező hasonló sémára épülő szerkezetek által is motiválva, lásd 3.3.1) produktív szerkezetként kezdett el működni a magyar nyelvben.

3.3.1 Szótári kitekintés egy hálózatos mintára

A *-szegény* alaptaggal alkotott kompozitumszerkezetek megjelenésének történeti vizsgálatához először történeti szótárak szócikkeihez fordultam, mivel a szótári megjelenés már a szerkezet konvencionalizálódását jelzi, így segít történetileg elhelyezni a nyelvváltozási folyamatokat. A magyar nyelvújítás szótára²⁴⁸ tartalmazza a *-szegény* végződést mint kevésbé gyakori összetételi utótagot: „míg a *-dús* összetételek hatalmasan felburjánzottak, a *-szegények* közül csak a *vérszegény*, *vízszegény* van meg a szótárakban. CzF. 1874. --- *Eszmeszegény*, *gondolatszegény*, noha ezeket is olvasni, egy szótárunkban sincs meg.”²⁴⁹ A szótár második részének szómutatója a *rímszegény* szó előfordulását említi Aranyról, a *vízszegény*-ét pedig 1834-ből Széchenyinél. Nincs itt említve, hogy a *vérszegény* szó német tükörfordítás

volna.

A *-mentes* utótag a *-szegény*-nél korábbi adatokkal szerepel a szótárban:²⁵⁰ első lejegyzett előfordulása szintagmaként (*mentt (a büntetéstől)*) Baróti Szabó Dávidtól származik, 1792-ből. *Mentes* alakjának első felbukkanását Kónyi Jánoshoz köti a szócikk és számos, írásban, illetve „ezidáig csupán szóban előforduló összetétel”-t sorol fel az 1835. és 1872. közötti időszakból. Ezek a kifejezések mind a *mentes* szó '(jogi) kötelezettségektől való mentesség' jelentésében fordulnak elő, illetve ennek sémájába tartoznak (*adómentes*, *bélyegmentes*, *díjmentes*, *illetékmentes* stb.), így felvetődhet, hogy ebből a specifikus jelentésből általánosodhatott az *n.mentes* abszolút hiányt kifejező séma. A konstrukció korábbi megjelenése lehet az oka többek között annak, hogy Dér²⁵¹ már képzőszerű utótagként, grammatikalizálódott nyelvi egységként kategorizálja.

A szótárak szócikkei alapján kirajzolódni látszik egy olyan hálózatos motivációs

²⁴⁸ NyÚSz. = Szily Kálmán szerk, A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével. 1–2. (Horánszky, Budapest, 1902–1908.)

²⁴⁹ NyÚSz, *-szegény*, 297.

²⁵⁰ NyÚSz, *-ment*, *-mentes*, 220.

²⁵¹ Dér, Grammatikalizáció, 124.

tendencia, amely a *-szegény* elterjedésének mintája lehet. Egyrészt a *-szegény* végződésnél korábban adatható a *-mentes* végződés, amely szintén 'hiány'-t fejez ki. Másrészt a *-dús*, 'valamiben való bőséget' kifejező elem, amely a Czuczor–Fogarasi-szótár szerint jóval gyakoribb a vele antonim *-szegény* végződésnél. Feltételezésem szerint e két szóalkotási mód sémájára épülhetett az *n.szegény* szerkezet (melyet támogathatott a 19. században a magyarral intenzív kapcsolatban álló német nyelv relatív hiányt kifejező *-arm* utótagja, illetve a többféle motiváció összekapcsolódva erősíteni tudta a nyelvváltozási folyamatot). Tehát a *-mentes* hozzájárult a HIÁNY szemantikai tér artikulálásához, a szóalkotásban a legsematikusabb HIÁNY-kifejezés, a fosztóképzős konstrukció háttéréhez képest. A *-mentes* által már megalapozott szóalkotási sémára épülő *-szegény* végződés a HIÁNY szemantikai tér egy más aspektusát profilálta, mint a *-mentes* végződés. Hipotézisem szerint a *-szegény* végződés elterjedése indukálhatta a vele antonim (a Czuczor–Fogarasi-szótárban és az NYÚSZ-ben még nem szereplő) *-gazdag* elem megjelenését is. A *-dús* kezdeti nagy gyakorisága, majd háttérbe tolódása és a *-gazdag* tényerése összefügghet azzal, hogy a *-szegénnyel* párban ellentétes szerkezeteket alkottak (lásd 3.3.2). Ezen hipotetikus modelletemet a 2022/23/2. félévi tutorálási pályázat keretében vizsgálom az MTSZ korpusz gyakorisági adatain.

3.3.2 1900 előtt

A teljes korpuszban szereplő *n.szegény* találatok közül 22 datálható 1900 előttről, ez az összes adat 13%-a. Szintagmából a korpuszban 12 előfordulást találtam az időszakból. Ez az adatmennyiség csupán korlátozott következtetéseket tesz lehetővé. Az alábbi táblázatból az látható, hogy a szó szerkezetnek korábbi előfordulása adatható a korpuszban, mint az összetételnek. Az összetételek között a korpuszban a *vérszegény* szó előfordulása előtt megjelennek más *n.szegény* sémára épülő kifejezések is. Ez azt a hipotézisemet támasztja alá, hogy a *vérszegény* német mintára történő megalkotásának (vö. *blutarm*) megágyazhattak a magyarban már meglévő *-szegény* alaptagú konstrukciók. Látható továbbá, hogy a korai találatok között is megjelennek már olyan kifejezések (pl. *fényszegény*), amelyek nem csupán az adott dokumentumon belül, hanem az MNSZ2 korpuszban is nagy példánygyakoriságúak, vagyis lexikalizálódva máig fennmaradnak, és a nagy gyakoriság épp a konvencionálódottságnak köszönhető (lásd 7.6 számú melléklet).

		Összetétel		Szintagma	
810	1			814–15	1 <i>filozófiai szavakban szegény</i>
830	1	834	1		
				839	1 <i>tettekben szegény</i>
				841	1 <i>áldásban szegény</i>
		842	1		<i>hitben szegény</i>
840	1			846	1 <i>boldogságban szegény</i>
		844	1		<i>pénzszegény</i>
		846	1		<i>örömszegény</i>
850	1	857	1		<i>borszegény</i>
				860	1 <i>ábrándokban szegény</i>
860	1	861	1		<i>eszmeszegény</i>
		862	1		<i>népességszegén</i>
			y		<i>gyógyforrásokban szegény,</i> <i>zuhatagokban szegény</i>
		863	1	869	1 <i>(egy dokumentumban)</i>
870	1	871	1		<i>szellemszegény</i>
		878	1		<i>fényszegény</i> (hatszor egy dokumentumon belül)
880	1	880	1		<i>(phosphor-) és mészszegény</i> <i>mészben szegény</i>

					(egy dokumentumban összetételi alakkal)	az
	1		<i>gondolatszegén</i>	1	<i>szegény műemlékekben</i>	
	880	y		881		
	1		<i>vérszegény</i>			
	885, 1889,		(négyyszer különböző dokumentumokban)			
	1			1	<i>szegény eseményekben</i>	
890	899			895		

1. táblázat: N.szegény és N.INE szegény konstrukciók 1900 előtt az MTSZ-ben

Az első találatokra rátekintve már itt kirajzolódik az N.szegény összetételek előtagjának ontológiája szerint az a csoport, amelyben valamilyen kémiai anyag, vegyület (SZUBSZTANCIA) neve kapcsolódik össze az annak hiányát kifejező *-szegény* alappal (*ón-szegény, phosphor-és mészszegeény*). Másik jól látható csoport az absztrakt dolgok, tulajdonságok csoportja (*érdemszegeény gondolatszegeény, szellemszegeény, eszmeszegeény*), amelyekben valamilyen harmadrendű (absztrakt) entitás hiányát dolgozza ki a *-szegény* utótag. Mindkét esetben látható ilyen szempontból a szóösszetételek és a szintagmák közötti felcserélhetőség, hiszen mind szubsztanciákban (*mészben szegény* és *mészszegeény* egy dokumentumban), mind harmadrendű entitásokban (pl. *hitben szegény*) való hiány adatolható mindkét konstrukción sémában. Mégis, arányaiban érzékelhető az N.szegény összetételek nagyobb gyakorisága a szintagmákhoz képest. Az N.szegény összetétel korai kreatív alkalmazását mutatja a *borszegeény* (#7187198,1857) kifejezés, amely Bernát Gáspár Kacagányok című művéből származik.²⁵²

A HIÁNY *szegény* szóval vagy összetétellel való kifejezésének motiváltsága szempontjából megfigyelhető a találatok kontextusában a kontrasztképzés lehetősége (HIÁNY – ELLÁTOTTÁG). Például: *az érdemteljest nem sérti az érdemszegeény gögje* (1842: #5117761), *mindenben szegény, csak országgyűlésben gazdag király* (1872: #9002756), *az érzési képesség a fénysegeény színek iránt ép ugy volt kifejlődve mint a fénydús színek iránt* (1878: #9587674, kiemelések tőlem). Mindhárom esetben a lexikális eredetű nyelvi elemek (*szegény*,

²⁵² A bővebb kontextus a következő: [#8052008] *az ildomos pék miniatúr zsemlét öntöget ; borszegeény pinczékkal vizgazdag kútak fraternizálnak ; ragyogó percentreményről álmodozik a kóser uzsorás*

gazdag, teljes, dús) a 'valamiben való hiány' és a 'valamivel való ellátottság' hangsúlyozására szolgálnak, mivel tartalmasabb jelentésűek, mint a hasonló jelentésű képzők (-t/Vn, -Vs).

Formai oldalról látható, hogy az összetartozás (első összetételi találatot (1834: *ón-szegény* (#4341758)) kivéve) egybeírással is jelölt az összetételi alakokban, ami a szóalkotásmód konvencionalizálódását jelzi. Az *Ily phosphor- és mészszegény takarmányszerek ...*" (#9690465, kiemelés tőlem) találat pedig az alaptag elliptálhatóságát mutatja, amire a képzőszerű utótagok jellegzetes tulajdonságaként szoktak tekinteni.

A szintaktikus találatok rámutatnak a szintaktikai szerkezetek olyan előnyeire, amelyek a szószerkezetek rugalmasságából fakadnak – szemben a kötöttebb összetételi konstrukciókkal. A szintagmákban a főnévi bővítmény állhat többes számban, illetve kapcsolódhat hozzá jelző, például *filozófiai szavakban szegény* (#3108833,1814-1815). Erre a sűrítettebb, kohezívebb összetételi jelentésszerkezet kevesebb lehetőséget nyújt (erre még a következő részben részletesebben kitérek).

3.3.3 1900. és 1920. közötti adatok

A következőkben a folyamat következő lépésének rekonstruálásaként az 1900. és 1920. közötti találatokat elemeztem. Az MTSZ adatainak valószínűtlenül alacsony száma, valamint az a tény, hogy például a Czuczor–Fogarasi-szótárban a *vérszegény* mellett feltüntetett, *vízszegény*, valamint a NyÚSZ-ben Aranyhoz kötött *rímszegény* szó sem szerepelt az 1900 előtti MTSZ találatok között, indokoltá tette egy kontrollkorpusz létrehozását. Ehhez az MTSZ-ben található szövegtípusokhoz hasonló jellegű szövegeket (tudományos, irodalmi) tartalmazó Huszadik Század folyóirat 1900 és 1920 között megjelent lapszámait használtam.

Az MTSZ korpuszban szószerkezetből mindössze három származik ebből az időszakból, míg összetett szóból 15 adatolható ebből a 20 évből. Ebből 12 találat a *vérszegény* kifejezés. Emellett megjelenik a *gondolatszegény* szó (ez a teljes MTSZ korpuszban még egyszer fordul elő, az MNSZ-ben 23-szor (0,44%)), és a *formaszegény* kifejezés, egy elliptikus szerkezetben, főnévi értékben: *a gondolat és formaszegények igen is méltó elbánásban részesülnek* (#12203813,1906). Ezek alapján arra is következtethetnénk, hogy nem vált produktívá a nyelvújítást követően a *-szegény* utótag, csupán a németből tükörfordított *vérszegény* szó került bele a nyelvhasználatba. A Huszadik Század találatai azonban mást mutatnak.

A folyóiratban ugyanis 67 *-szegény* végződésű összetett szó fordult elő, 14 különböző előtaggal. A *vérszegény* (26 találat, 39%) mellett a *tőkeszegény* bizonyult a folyóirat alapján közösségre gyakorolt használatú összetételnek (24, 36%). Az MTSZ adataiban csak egyszer (egy szövegen belül – lásd 1. táblázat) előforduló *eszmeszegény* (3 db, 4%), *pénzszegény* (2 db, 3%) és *szellemszegény* (1 db, 1,5%) absztrakt, harmadrendű entitást jelölő előtagokra is volt találat a folyóiratban, így ezekről bebizonyosodott, hogy nem tekinthetők hapaxnak. A reformtáplálkozás témakörében megjelentek a folyóiratban a *fehérjeszegény* (2, 3%) és a *hússzegény* (1, 1,5%) szavak, amelyek az MNSZ2 adatainak is részét képezik jelentős példány gyakorisággal. Ezek illeszkednek a SZUBSZTANCIA, TERMÉSZETI OBJEKTUM RELATÍV HIÁNYÁ-t kifejező sémába. Mindezek az adatok cáfolják azt az MTSZ találatai alapján esetlegesen megfogalmazható feltételezést, hogy az *N.szegény* konstrukciós séma a XX. század elejére improduktívá vált volna. Sőt, azt mutatják, hogy már ekkor megjelennek és rögzülnek olyan összetételek, amelyek a jelenkori korpusz gyakorisági adataiban az első helyeken szerepelnek, tehát valószínűsíthetően a vizsgált időszakban konvencionálódnak.

Az *N.INE szegény / szegény* *N.INE* szintagmából 32-t találtam a folyóiratban.²⁵³ Ezek között olyan szó szerkezetek is szerepelnek (*tőkében szegény, fehérjében szegény, vízben szegény*), amelyek *N.szegény* összetételként is megtalálhatók a HSZ korpuszban, valamint az MNSZ2 és az MTSZ későbbi találatai között is fellelhetők (lásd 7.5. táblázat). Mindhárom esetben látható a jelentésbeli felcserélhetőség a szintaktikus és az összetételi konstrukciók között, ugyanakkor a gyakorisági adatok az összetétel preferenciáját mutatják a nyelvhasználók körében. Más szintagmák a folyóiratban nem, de az MTSZ és az MNSZ2 találatai között megjelennek összetételként a későbbi időszakban, úgy mint *csapadékszegény, eseményszegény*. A lexéma (összetett szó) és a szintagma felcserélhetősége azonban nem minden esetben egyértelmű, ezt a következő példán szemléltetem.

Más egyszeri találatok mellett adatolható a HSZ-ben a *szószegény* kifejezés is (MNSZ2-ben 2 találat): *nyelvük (...) az állatok beható megfigyelése következtében egy irányban bővelkedhetett jellemző kifejezésekkel, ha egészben szószegény volt is* (1900/2: 90. o). Felmerül a kérdés, hogy ez mennyiben tekinthető azonosnak, felcserélhetőnek az 1814-es

²⁵³ Az Arcanum keresőfelülete másképp működik, mint az MTSZ, így olyan találatokat is kaptam a keresések során, ahol nem a *szegény* szó közvetlen szomszédságában szerepelt inessivusi esetragos névszó, például: *élete eseményekben elég szegény* (HSZ 1906/1/466). Ezeket nem vettem bele a vizsgált mintába, hiszen az MTSZ találatai közé se kerültek be, viszont példaként tudnak szolgálni a szintaktikus szerkezetek nagyobb szórendi kötetlenségéhez az összetételekkel szemben.

(*filozófiai*) *szavakban szegény* kifejezéssel. Noha úgy tűnik, jelentéstanilag a *szószegény* felcserélése a *szavakban szegény* szintagmával nem okozna jelentős jelentésbeli változást a fenti idézett mondatban, fontos látnunk, hogy az eredeti szerkezetben a HIÁNY nem csupán a szavakra vonatkozott, hanem a szavak specifikált, kidolgozott csoportjára, a *filozófiai szavakra*. Az *n.szegény* összetétel ilyen jellegű kidolgozásra nem ad lehetőséget, hiszen itt a szerkezet melléknévi értékű, nem kaphat további jelzőt. A SZÓSZEGÉNYSÉG kidolgozására például egy másik tagmondat adhatna lehetőséget, például: *Szószegény volt, nem használt filozófiai szavakat* (saját példa). Az összevetés arra mutat rá, hogy a szószerkezetben az adott diskurzusban releváns kidolgozást vagy specifikálást végez el a bővítmény, míg az összetett szóban (összefüggésben a szerkezet kohezivitásával) az előtag nem példányként horgonyzódik le, hanem inkább a típusjelentése hívódik elő a relatív hiány részletezésében (tehát a konstrukció sémájának megfelelően). Ez a kis összevetés is az összetétel nagyobb fokú absztrahálódását támasztja alá.

A szóalakok szerinti keresés az MTSZ korpuszon az *n.szegény* szerkezetek korlátozottabb kidolgozási lehetőségeire is rámutat. Az *n.szegény* melléknév fokozása kevésbé gyakori, mint az önálló *szegény* szóé: a felsőfokú, *legszegényebb* szóalak 104-szer fordul elő a teljes korpuszban, *leg.n.szegényebb* sémából csupán egy (*legtartalomszegényebb* #16857241,1934). Középfokú alakban előforduló *szegényebb* szóalakok száma 231, míg *n.szegényebb*-ből három típus adatható a korpuszon (*fényszegényebb* (négyeszer egy dokumentumon belül), *ötletszegényebb* (két különböző dokumentumban) és *fajszegényebb*). Főnévvé képzett (és abból tovább toldalékolt) változatban megjelennek továbbá a *vérszegény*-en kívül az *ötletszegény*, az *ötletszegény*, *tőkeszegény* szavak is. Fellelhetők egy-egy találattal módhatározóragos szóalakok (*rostszegényen*), és alkalmilag főnévvé vált, *-k* többesjeles szóalakok is (*formaszegények*). A morfológiai viselkedésben a *szegény* kifejezésnek a konstrukciótól függő különbségei a grammatikalizációs paraméterek szempontjából lehetnek jelzésértékűek.

4 Következtetések

A korpuszadatokon keresztül azt vizsgáltam, ahogy a *szegény* szó az *N.szegény* és az *N.INE szegény* konstrukciókban a relatív HIÁNY jelelőjeként kezd működni. A korábbi adatok alapján azt valószínűsítettem, hogy a kifejezés belép egy absztrahálódási és grammatikalizálódási folyamatba. A korpuszelemzéssel azt kívántam feltárni, ahogy a *szegény* HIÁNY a szakirodalom szerint már grammatikalizálódott jelölőinek viszonyrendszerébe bekapcsolódik. A Lehmanni²⁵⁴ grammatikalizációs kritériumok alapján elmondható, hogy a *szegény* melléknév részletes jelentésszerkezete ('anyagi javakban szűkölködő'²⁵⁵) mindkét konstrukcióban absztrahálódik, és különösen az összetételekben erősen sematizálódik. A *szegény* szó elsődleges, 'anyagi javakban való szűkölködés' jelentése felől metaforikusan dolgozzuk fel a szerkezet megvalósulásaiban a különböző entitások szempontjából (SZUBSZTANCIÁKBAN, TERMÉSZETI JELENSÉGEKBEN, ARTEFAKTUMOKBAN, ÁLLAPOTOKBAN stb.) megkonstruált relatív hiányt. Ha konstrukcionálódást feltételezünk, akkor a *szegénynek* ez a metaforizálódott jelentése feldolgozódhat ugyan, de az előtérbe ez nem feltétlenül műveletként kerül, hiszen a *szegény* melléknévnek ez az absztrahálódott jelentése is konvencionálódik, és ez nem független azoktól a konstrukcióktól, amelyekben már az értelem a tipikus. A kategóriára jellemző morfológiai viselkedés beszűkülését mutatja (bár ez nem független az összetétel kohezivitásától sem), hogy a szerkezetben nem az utótag, hanem az *N.szegény* konstrukcióban a *-szegény* a kidolgozó entitással összekapcsolódva fokozódik. Az utótag szempontjából (szintén nem függetlenül az összetétel műveletétől) az utótag relatív jellege inkább a HIÁNY relatív jellegeként dolgozódik fel, és a létrejött kifejezések esetében a fokozás nem is jellemző morfológiai művelet (de adatható). Az *N.szegény* összetételek fokozása jelentősen ritkábban valósul meg a történeti adatok szerint, mint a *szegény* melléknévé. Így a vizsgált konstrukciókban a *szegény* szó veszít szemantikai integritásából: pontosabban az előtaggal való kidolgozás miatt részben veszít (de ez inkább az összetétel műveletének tudható be), másfelől viszont szemantikailag átsruktuálódik, és a relatív értelem a HIÁNY kifejezésével asszociálódik. A fokozás eseteinek minden konstrukcióra kiterjedő vizsgálata szükséges a továbbiakban ennek a megfigyelésnek a pontosítására. Fonológiai változás sem a történeti, sem a jelenkori adatokon nem észlelhető.

²⁵⁴ Lehmann, *Thoughts on Grammaticalization*.

²⁵⁵ ÉKSz2

Az összetételi szerkezetet alkotva a *-szegény* elmozdul a melléknévi kategória centrumából²⁵⁶ – feltevésem szerint a képzőszerűség irányába. Bár önálló szóként is meg tudja jeleníteni a relatív hiányt *N.INE* kidolgozás mellett, jellemző eltérések figyelhetők meg a két szerkezet kapcsolódási mintázataiban. Amikor nem önálló csomópontként jelenik meg a mondatban, hanem az *N.szegény* összetételben, akkor integráltan fejezi ki a hiányt, és tipikusan attributív szerkezetben fordul elő. Azaz az *N.szegény* a hiányt jellemzőként, egy főnévi kifejezést részletezve (kidolgozva vagy specifikálva) kapcsolja be a mondat viszonyaiba.

Az *N.szegény* beleilleszkedik az *N.dús*, *N.mentes*, *N.gazdag* szerkezetek hálózatába, amelyek mind a 'valamivel való ellátottság' és a 'valamiben való hiány' prototipikus, *-Vs* illetve *-tVIVn,/tIVn* képzős kifejezésének alternatívái. Ezek a konstrukciók (gyakran kontrasztív szerkezetekben megvalósulva) az ELLÁTOTTSÁG és a HIÁNY specifikációját, de a képzőkhöz viszonyítva még „testesebb”, (így ikonikusan) szemantikailag és stilisztikailag is jelöltebb kifejezését szolgálják.

Az *N.szegény* szerkezetben szűkül a *szegény* szó hatóköre. Míg önálló lexémaként, az *N.INE szegény* szó szerkezetben képes egész szintagmákhoz (például jelzővel kidolgozott főnévhez – lásd. *filozófiai szavakban szegény*) kapcsolódni, addig az összetételben hatóköre az előtagjára korlátozódik, amely tovább nem bővíthető. Ezt azonban nem tekinthetjük a grammatikalizáció mutatójának, mivel ez a fajta hatókörcsökkenés jellemző általában az összetétel műveletére is. Nagyobb súllyal esik a latba az a kidolgozási variabilitás, ami a *szegény* absztrahálódásával függ össze. Tehát az a jelenség, hogy az *N.szegény* egyre több és asztraktabb jelentésű főnévvel kapcsolódik össze.

Azonban a *-szegény* mellérendelő szerkezetekben elliptálható (*inger- és szeretetszegény környezet MNSZ #1162424*), ennyiben nem szűkült le a hatóköre a morfémák szintjére. Ezt az átmenetiséget kívánta megragadni korábban, az osztályozás szintjén a képzőszerű utótagok csoportjának elkülönítése.²⁵⁷

A tagok közti függőségi viszony az *N.szegény* összetételben jelöletlen, de ez is tipikus a hierarchikus összetételekben, az alaki jelöletlenség a kohezívebb viszonyt képezi le a formai oldalon. Az összetétel a begyakorlott, szintagmák között is gyakoribb szórend elrendezésnek

²⁵⁶ Lásd a centrális vagy prototipikus melléknévek jellemzőit, amelyeket a kifejezés alapjelentésében felmutatott: relatív minősítő (részletezett jelentésszerkezetű) melléknév; tőszó; attributív és predikatív használata is van).

²⁵⁷ Laczkó, „Alaktan”; Keszler, „A szóképzés”.

megfelelően rögzíti a tagok sorrendjét. Szoros összetartozásukat az írásforma is jelzi (kötőjelezés vagy egybeírás). Itt ismét a gyakorisági adatokhoz, elsősorban a típusgyakorisághoz érdemes fordulni, hogy azt bizonyíthassuk, hogy a 'relatív hiány' jelentést produktívan inkább az *N.szegény* összetétel képviseli, és nem a kisebb konceptuális távolságot képviselő *N.INE szegény* szintagma.

5 Összegzés és kitekintés

A jelenkori gyakorisági adatok és a típusok nagy száma azt mutatja, hogy az *N.szegény* összetétel egy napjainkban produktív konstrukciós séma a relatív hiánynak a fosztóképzőnél részletezettebb jelentésszerkezetű jelölőjeként. A történeti gyakorisági adatok is azt mutatják, hogy a rövidebb, sűrített *N.szegény* használata elsődleges *N.INE szegény* analitikus szószerkezethez képest. Igaz ez nem csupán a lexikalizálódott, egységként begyakorlott formák esetében, hanem a kreatívabb használat esetében is. Már az 1920-at megelőző korpuszadatokban gyakoribbak a szintetikus összetételi megvalósulások, mint az *N.INE szegény* szószerkezetek (az adott, tipikusnak számító és összevethető szórendben), ami a *-szegény* utótag nagyfokú sematizációját és a konstrukciós séma produktív használatát mutatja. Ezt a magyar nyelvben, illetve a magyarral a korban kontaktusban álló hasonló német konstrukciók jelenléte segíthette elő hálózatos kapcsolatok révén. Mindezen adatok a *szegény* lexéma — morféma skálán való eltolódását mutatják a nagyobb fokú absztrahálódás, a grammatikaibb szemantikai részrendszerek (lásd *HIÁNY – ELLÁTOTTÁG* morfológiai konstrukciói), a kötöttség felé. Vagyis a vizsgált *N.szegény* konstrukcióban a *-szegény* elmozdul a grammatikalizációs kontinuumon²⁵⁸ a morfológizálódás felé, ez azonban még nem jelenti azt, hogy prototipikus morfémává, képzővé válna.

Láttuk ugyanakkor, hogy a szintaktikus szerkezetek alaki és szórendi kötetlensége nagyobb szabadságot enged a nyelvhasználóknak a főnév kidolgozására (akár jelzőkkel, akár jelekkel való bővítésére) és a szórend megváltoztatására. Ugyanakkor azt az átmeneti helyzetet is bemutattuk a korpuszadatokon, hogy a *-szegény* végződés képes a szintaktikus szerkezetekhez hasonlóan halmozott előtagokhoz elliptikus módon kapcsolódni. Érdemes

²⁵⁸ Hopper és Traugott, *Grammaticalization.*, 103–6; id. Dér, *Grammatikalizáció*, 38.

volna a jelenkori korpuszon több adattal is megvizsgálni, hogy e szabadság ellenére mennyiben érvényesül a rövidebb, szintetikus szerkezetek elsődlegessége a szintagmákhoz képest. Az összetételek nagyobb gyakorisága és változatossága további érvként szolgálhatna a séma produktivására és a *-szegény* absztrahálódására, grammatikalizációjára vonatkozólag.

A konstrukciókban főnévvel megjelenített entitásokat ontológiájuk szerint csoportosítva azt mutattam be, hogy az *N.szegény* konstrukciós sémán belül az entitás szempontjából különböző alsémák működnek, amelyek mintaként szolgálnak a sémaproduktív használatához. Az egyik alsémát azok a konstrukciók alkotják, amelyekben a főnév valamilyen szubsztanciát, megszámlálhatatlan, fizikailag nehezen körülhatárolható dolgot (például kémiai anyagot) nevez meg. Ehhez hasonlóan jellemzők a természeti tárgyakat (*faj*), valamint természeti jelenséget (*csapadék, fény*) megnevező entítások is. Ezek mellett már a korai találatok között is megjelennek másod- és harmadrendű, absztrakt főnevekkel (*inger, érzelem, tőke*) alkotott konstrukciók – utóbbiakra (amennyire azt a korlátozott elemzés látni engedte) kevésbé jellemző az *N.INE szegény* szó szerkezetekben való megvalósulás, míg az előbbieket a szó szerkezetekkel felcserélhetően, ugyanakkor gyakoribb *N.szegény* előfordulásban vannak jelen a vizsgált korpuszokban. A tutorálási projekt keretein belül a jelenkori korpuszon adatolható konstrukciók ontológiai szempontú finomelemzése, csoportosítása fog megtörténni.

A történeti szótári adatok alapján felvázoltam egy hálózatos motivációs vizsgálat lehetőségét, amely az *N.szegény*-nél korábbi *N.mentes*, *N.dús* és a későbbi *N.gazdag* szerkezetek gyakorisági adatai és ontológiák alapján csoportosított (és számszerűsített) adatai kapcsán kívánja feltárni a konstrukciók közötti idő- és jelentésbeli funkciómegoszlás, használati motiváció összefüggéseit. Reményeim szerint a tutorálási projekt végén, 2023 nyarán lesz lehetőségem kiegészíteni jelen elemzésemet a fent vázolt további adatokkal, ezzel finomítva és kiszélesítve az *N.szegény* séma grammatikalizációjának használatalapú, hálózatos, funkcionális kognitív nyelvészeti vizsgálatát.

6 Bibliográfia

6.1 Felhasznált korpuszok

HSZ = Gratz Gusztáv fel. szerk. *Huszadik század : társadalomtudományi szemle*. 1.évf. 1.sz. (1900. jan.) – 20.évf. (1919. aug.). Budapest: 1900-1919. Digitális elérés: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/HuszadikSzazad/> (2022. 11. 12.)

MNSZ2 = *Magyar Nemzeti Szövegtár. v2.0.5*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Nyelvtechnológiai Kutatócsoport, 1998–2020. Lásd Oravecz–Váradi–Sass *The Hungarian Gigaword Corpus*”.

MTSZ = *Magyar Történeti Szövegtár*. Lásd Sass „Keresés korpuszban...”

6.2 Felhasznált szótárak

CzF. = Czuczor Gergely – Fogarasi János. *A magyar nyelv szótára* 1–6., Emich Gusztáv/Athenaeum: Pest/Budapest, 1862–1874. [Online: [https://mek.oszk.hu/05800/05887/pdf, https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/](https://mek.oszk.hu/05800/05887/pdf,https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/)]

ÉKSz² = Pusztai Ferenc szerk. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.

ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László szerk. *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959–1962. [Online: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/>]

EWUng. = Benkő Loránd Hrsg. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993–1995. [+Gerstner Károly – Horváth László Red. *Register*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997.]

NyÚSz. = Szily Kálmán. *A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével*. 1–2. Budapest: Horánszky, 1902–1908.

6.3 Hivatkozott irodalmak

Bybee, Joan. *Language, usage and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

D. Bartha Katalin. „A -talan, -telen képző régi és mai nyelvünkben”. *Nyelvtudományi Értekezések*, sz. 104 (1980): 207–16.

Dér Csilla Ilona. *Grammatikalizáció. Nyelvtudományi Értekezések*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008.

Gerstner Károly. „A magyar nyelv szókészlete”. In *A magyar nyelv kézikönyve*, szerkesztette Kiefer Ferenc, 437–80. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.

H. Varga Márta. *A magyar fosztó- és tagadóképző. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2006.

H. Varga Márta. „Rokon funkciójú nyelvtani elemek kognitív szemantikai vizsgálata A »hiány« kifejezésének lehetőségei a magyarban”. *Magyar Nyelvőr* 128, sz. 2 (2004): 212–42.

Hopper, Paul J, és Elisabeth C Traugott. *Grammaticalization. Cambridge Textbooks in Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára*. Budapest: Osiris Kiadó, 2017.

Laczkó Krisztina. „Alaktan”. In *Magyar grammatika*, szerkesztette Borbála Keszler, 35–64. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000.

Ladányi Mária. „Alaktan”. In *Nyelvtan*, szerkesztette Gábor Tolcsvai Nagy, 501–660. Budapest: Osiris Kiadó, 2017.

Langacker, Ronald W. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Langacker, Ronald W. *Foundations of Cognitive Grammar I*. California: Stanford University Press, 1987.

Lehmann, Christian. *Thoughts on Grammaticalization*. München-Newcastle: LINCOM EUROPA, 1995.

Lehmann, Christian. *Thoughts on Grammaticalization. Classics in Linguistics*. Berlin: Language Science Press, 2015.

Lengyel Klára. „A szóösszetétel”. In *Magyar grammatika*, szerkesztette Borbála Keszler, 324–40. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000.

Lyons, John. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

Minya Károly. *Mai magyar nyelvújítás. Szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltástól az ezredfordulóig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2003.

Oravecz Csaba, Váradi Tamás és Sass Bálint. „The Hungarian Gigaword Corpus”. In *Proceedings of LREC 2014*, 1719–23. Reykjavik: ELRA, 2014.

Osgood, Charles E. *Lectures on language performance*. New York, Heidelberg, Berlin: Springer-Verlag., 1980.

Paradis, Carita. „Ontologies and Construals in Lexical Semantics”. *Axiomathes* 15, sz. 4 (2005): 541–73. <https://doi.org/10.1007/s10516-004-7680-7>.

Rosch, Eleanor. „Natural categories”. *Cognitive Psychology*, sz. 4 (1973): 328–50.

Sárosi Zsófia. „A fosztóképző és a 'hiány' kifejezése”. In *Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára*, szerkesztette Hajdú Mihály és Keszler Borbála, 67–69. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszék, 1998. <https://m2.mtmt.hu/gui2/?mode=browse¶ms=publication;1876034>.

Sass Bálint. „Keresés korpuszban: A Magyar Történeti Szövegtár új keresőfelülete”. In *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei*, szerkesztette Tamás Forgács, Miklós Németh, és Balázs Sinkovics, IX.:267–77. Szeged: SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, 2017.

Schmid, Hans-Jörg. *English Abstract Nouns as Conceptual Shells. From Corpus to Cognition. Topics in English Linguistics*. Köt. 34. Berlin, New York: De Gruyter, 2000.

Tanos Bálint. „Joan Bybee nyelvelmélete”. In *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből.*, szerkesztette Tolcsvai Nagy Gábor és Ladányi Mária, 537–66. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008.

Tolcsvai Nagy Gábor. „Bevezetés”. In *Nyelvtan*, szerkesztette Gábor Tolcsvai Nagy, 23–74. Budapest: Osiris Kiadó, 2017.

Tolcsvai Nagy Gábor. „Jelentéstan”. In *Nyelvtan*, 207–466. Budapest: Osiris Kiadó, 2017.

Wittgenstein, Ludwig. *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest: Atlantisz, 1992.

Zsilinszky Éva. „Szókészlettörténet (Az újmagyar kor)”. In *Magyar nyelvtörténet*, szerkesztette Kiss Jenő és Pusztai Ferenc, 725–38. Budapest: Osiris Kiadó, 2003.

7 Mellékletek

7.1 Az MNSZ2 korpusz gyakorisági adatai n.szegény

Lemma	Ab szolút gyakorisá g	Rel atív gyakorisá g	Lemma	Ab szolút gyakorisá g	Rel atív gyakorisá g

<i>vérszegény</i>	104 2	19, 86%	<i>cukorsz egény</i>	7	0,1 3%
<i>mozgásszegén y</i>	628	11, 97%	<i>élménys zegény</i>	7	0,1 3%
<i>zsírszegény</i>	536	10, 22%	<i>képszeg ény</i>	7	0,1 3%
<i>ingerszegény</i>	359	6,8 4%	<i>salaksze gény</i>	7	0,1 3%
<i>tőkeszegény</i>	304	5,7 9%	<i>tojássze gény</i>	7	0,1 3%
<i>sószegény</i>	188	3,5 8%	<i>vasszeg ény</i>	7	0,1 3%
<i>kalóriaszegén y</i>	180	3,4 3%	<i>erőforrá sszegény</i>	6	0,1 1%
<i>csapadékszeg ény</i>	139	2,6 5%	<i>kalcium szegény</i>	6	0,1 1%
<i>szénhidrát- szegény</i>	131	2,5 0%	<i>pénzsze gény</i>	6	0,1 1%
<i>gólszegény</i>	99	1,8 9%	<i>struktúr aszegény</i>	6	0,1 1%
<i>energiaszegén y</i>	95	1,8 1%	<i>tusszegé ny</i>	6	0,1 1%

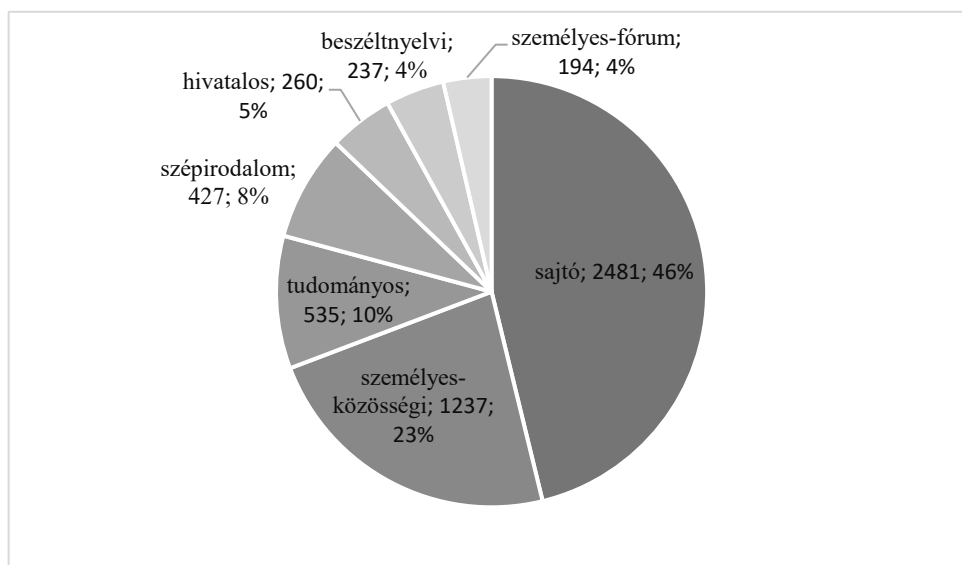
<i>oxigénszegén</i> y	80	1,5 2%	<i>allergia</i> <i>szegény</i>	5	0,1 0%
<i>jövedelemsze</i> gény	70	1,3 3%	<i>atkaszeg</i> ény	5	0,1 0%
<i>munkaszegén</i> y	63	1,2 0%	<i>deutériu</i> <i>mszegény</i>	5	0,1 0%
<i>nyomatékszeg</i> ény	54	1,0 3%	<i>értéksze</i> gény	5	0,1 0%
<i>rostszegény</i>	53	1,0 1%	<i>eszközs</i> egény	5	0,1 0%
<i>hulladékszegé</i> ny	49	0,9 3%	<i>funkció-</i> <i>szegény</i>	5	0,1 0%
<i>fajszegény</i>	48	0,9 1%	<i>IQ-</i> <i>szegény</i>	5	0,1 0%
<i>pontszegény</i>	46	0,8 8%	<i>légszegé</i> ny	5	0,1 0%
<i>tünetszegény</i>	42	0,8 0%	<i>zajszegé</i> ny	5	0,1 0%
<i>tápanyagszeg</i> ény	41	0,7 8%	<i>csírasze</i> gény	4	0,0 8%
<i>fényszegény</i>	40	0,7 6%	<i>életszeg</i> ény	4	0,0 8%
<i>koleszterinsze</i> gény	39	0,7 4%	<i>fűszersz</i> egény	4	0,0 8%
<i>érzelemszegé</i> ny	30	0,5 7%	<i>hitelsze</i> gény	4	0,0 8%
<i>képzeletszegé</i> ny	26	0,5 0%	<i>hússzeg</i> ény	4	0,0 8%

<i>fémszegény</i>	25	0,4 8%	<i>iparszegény</i>	4	0,0 8%
<i>fehérjeszegény</i>	24	0,4 6%	<i>izomszegény</i>	4	0,0 8%
<i>gondolatszegény</i>	23	0,4 4%	<i>kontrasztzegény</i>	4	0,0 8%
<i>anyagszegény</i>	21	0,4 0%	<i>szeretetszegény</i>	4	0,0 8%
<i>tudásszegény</i>	21	0,4 0%	<i>adatszegény</i>	3	0,0 6%
<i>vitaminszegény</i>	21	0,4 0%	<i>agyvérszegény</i>	3	0,0 6%
<i>vízszegény</i>	21	0,4 0%	<i>akaratszegény</i>	3	0,0 6%
<i>információszegény</i>	20	0,3 8%	<i>akciószegény</i>	3	0,0 6%
<i>méhszegény</i>	20	0,3 8%	<i>baktériumszegény</i>	3	0,0 6%
<i>fantáziaszegény</i>	19	0,3 6%	<i>dallamszegény</i>	3	0,0 6%
<i>nátriumszegény (Na-szegény)</i>	18	0,3 4%	<i>drámaszegény</i>	3	0,0 6%
<i>táplálékszegény</i>	18	0,3 4%	<i>eseményszegény</i>	3	0,0 6%
<i>ötletszegény</i>	17	0,3 2%	<i>forrásszegény</i>	3	0,0 6%
<i>sportszegény</i>	16	0,3 0%	<i>halszegény</i>	3	0,0 6%
<i>savszegény</i>	15	0,2 9%	<i>karbonszegény</i>	3	0,0 6%
<i>szénszegény</i>	15	0,2 9%	<i>kockázatszegény</i>	3	0,0 6%
<i>hírszegény</i>	13	0,2 5%	<i>koffeinszegény</i>	3	0,0 6%
<i>jódszegény</i>	12	0,2 3%	<i>konfliktusszegény</i>	3	0,0 6%

<i>áramszegény</i>	11	0,2 1%	<i>látványs zegény</i>	3	0,0 6%
<i>kosárszegény</i>	11	0,2 1%	<i>levegősz egény</i>	3	0,0 6%
<i>nyomszegény</i>	11	0,2 1%	<i>nitrogén szegény</i>	3	0,0 6%
<i>nyersanyagsz egény</i>	9	0,1 7%	<i>nőszegé ny</i>	3	0,0 6%
<i>hőszegény</i>	8	0,1 5%	<i>purinsze gény</i>	3	0,0 6%
<i>kapcsolatszég ény</i>	8	0,1 5%	<i>rímshég ény</i>	3	0,0 6%
<i>részletszegény</i>	8	0,1 5%	<i>színszeg ény</i>	3	0,0 6%
<i>szellemszegén y</i>	8	0,1 5%			
<i>allergőszegény, aranszegény, aromaszegény, autőszegény, benzinszegény, elektrolitszegény, élelemszegény, elmeszegény, ércszegény, eredményszegény, érszegény, érvszegény, esőszegény, felhangszegény, földszegény, gázszegény, gyermekszegény, hatáskőrszegény, humuszszegény, időszegény, indítékszegény, jellemshzegény, kárszegény, kénszegény, likviditáshzegény, lőerőshzegény, metánszegény, motívumshzegény, nikkelszegény/Ni-szegény, nikotinszegény, páraszegény, pigmentshzegény, pihenéshzegény, politikashzegény, pollenszegény, reakcióshzegény, rézshzegény, sejtshzegény, szén-dioxid-shzegény/CO2-shzegény, szennyszegény, szóshzegény, találatszegény, tehetségshzegény, uránszegény, versenyszegény,</i>				2	0,0 4%
<i>adrenalinshzegény, alkoholszegény, álláshzegény, allergénshzegény, almaborszegény, ambiciőshzegény, ámulatszegény, árnyék-shzegény, árny-shzegény, arzénshzegény, ásványianyagshzegény, aszfaltshzegény, bázishzegény, beruházáshzegény, csenkeszshzegény, csőndshzegény, darabshzegény, devizashzegény, diákshzegény, dokumentumshzegény</i> <i>dollárshzegény, echoshzegény, emberszegény, erdőshzegény, éremshzegény, eszmeszegény, fájdalomshzegény, fajtaszegény, fedezetszegény, felhőshzegény, férfishzegény, festékszegény, fésűshzegény, flash-shzegény Flash-shzegény, folyadékszegény, formashzegény, főzelékszegény, fuvarshzegény, gabonapehelyshzegény, GC-shzegény, gyerekshzegény, habshzegény, hajshzegény, hajtőerő-shzegény, hangshzegény, harmóniaszegény, helyzetszegény, hidrogénshzegény, ihletshzegény, immunszegény, impulzusshzegény, indulatszegény, infoshzegény, intronshzegény, irgalomshzegény, iskolashzegény, ismeretshzegény, jelentéshzegény, káliumshzegény, kamashzegény, karbantartáshzegény, készpénz-shzegény,</i>				1	0,0 2%

<p><i>kibocsátásszegény, kifejezésszegény, kitinszegény, klorofillszegény, koalaszegény, kompromisszumszegény, kórházaszegény, kőhártyaszegény, kőszegény, kőzet-szegény, közlekedésszegény, közönségszegény, kreativitásszegény, kultúraszegény, lakásszegény, lészegény, lét-szegény, libidó-szegény, luteinszegény, madárszegény, mangánszegény, médiaszegény, memóriaszegény, mg-szegény, Mg-szegény, mikrobaszegény, mimikaszegény, motivációszegény, mozdulatszegény, napfényszegény, napszegény, nász-szegény, neutronszegény, nézőszegény, nyálgépszegény, ózonszegény, önbizalomszegény, örömszegény, kristályszegény, ősztönszegény, özönszegény, papírszegény, parazitaszegény, páriaszegény, patronszegény, pénztőkeszegény, petróleumszegény, poénszegény, porszegény, rémaszegény, ritmusszegény, rózsaszegény, sikerszegény, sír-szegény, szérumszegény, szikszegény, színházaszegény, szívszegény, szolgáltatásszegény, témaszegény, tényérzés-szegény, tényszegény, terményszegény, terméskőszegény, textilszegény, tiraminszegény, törmelékszegény, tövis-szegény, tragédiaszegény, trombocita-szegény, tudat-szegény, tűzliliom-szegény, tűzszegény, vagyon-szegény, valóságszegény, véleményszegény, vendégszegény, versszegény, virágszegény, zöldégszegény, zuzmó-szegény, zsiradékszegény</i></p>		
--	--	--

7.2 Az n.szegény szerkezetek alkorpusz szerinti megoszlása az MNSZ2-ben: abszolút és relatív gyakoriság

7.3 Az n.szegény szerkezet előfordulásai MTSZ korpuszon 1989-ig

Lemma	Abszolút gyakoriság	Relatív gyakoriság	Lemma	Abszolút	Relatív

				gyakorisá g	
<i>vérszegény</i>	67	83,7 5%	<i>fehérjesz egény, földszegény, gondolatszegén y, kékszegény, mészszegény, vitaminszegény, vízszegény, zsírszegény</i>	2	2,50 %
<i>fényszegény</i>	10	12,5 0%			
<i>kalóriaszegény</i>	6	7,50 %			
<i>ingerszegény, érzelemszegény, komikumszegény, ötletszegény, pénzszegény, rostszegény, tőkészegény</i>	3	3,75 %			
<i>agyvérszegény, borszegény, csapadékszegény, csattanószegény, cselekményszegény, elméletszegények, érdemszegény, eseményszegény, eszköszegény, eszmeszegény, fantáziaszegény, formaszegények, gyereksegény, információszegény, invenciószegény, kellékszegény, képzelet-szegény, tartalomszegény, lélekszegény, mimikaszegény, napfényszegény, népességszegény, nyersanyagsegény, ón-szegény, örömszegény, sószegény, szellemszegény</i>			1	1,25 %	

7.4 Az MTSZ 1920 előtti találatai N.INE szegény, szegény N.INE szintagmákra

#3108833,1814
-1815

filozófiai szavakban ^{sz}
egény *római*

#4797228,1839

hosszú, de tettekben ^{sz}
egény *pályámon*

		<i>terhekben</i>	<i>sz</i>	<i>jövendőre ?</i>
	#5059646,1841	<i>gazdag- áldásban</i>	<i>egény</i>	
		<i>Kinszenvedésben dús</i>	<i>sz</i>	<i>Nő nyög</i>
	#5971900,1846	<i>, hitben</i>	<i>egény</i>	
		<i>Fényben pazar</i>	<i>sz</i>	<i>Nászünnep</i>
	#5971888,1846	<i>, boldogságban</i>	<i>egény</i>	
		<i>Ábrándokban</i>	<i>sz</i>	
	#7652505,1860		<i>egény</i>	
		<i>meleg gyógyforrásokban</i>	<i>sz</i>	<i>honunkban</i>
	#8628202,1869		<i>egény</i>	
		<i>s zuhatagokban</i>	<i>sz</i>	<i>hazánkban</i>
	#8641049,1869		<i>egény</i>	
		<i>elnémítsa , a mindenben</i>	<i>sz</i>	<i>, csak</i>
	#9002756,1872		<i>egény</i>	<i>országgyűlésben</i>
		<i>phosphorsavas mészben</i>	<i>sz</i>	
	#9690465,1880		<i>egény</i>	
		<i>Budapest ügyis</i>	<i>sz</i>	<i>műemlékekbe</i>
	#9806874,1881		<i>egény</i>	<i>n .</i>
		<i>. Én istenem , olyan</i>	<i>sz</i>	<i>eseményekbe</i>
5	#11179603,189		<i>egény</i>	<i>n</i>
		<i>szivben és lélekben</i>	<i>sz</i>	
1	#11710988,190		<i>egény</i>	
		<i>Hagyományokban</i>	<i>sz</i>	<i>városnak</i>
6	#12192376,190		<i>egény</i>	
		<i>Eseményekben</i>	<i>sz</i>	
1	#12884020,191		<i>egény</i>	

7.5 A Huszadik Század n.szegény gyakorisági adatai (1900-1920)

lemma	Ab szolút gyakoriság	Relatív gyakoriság
<i>vérszegény</i>	26	38,8%
<i>tőkeszegény</i>	24	35,8%
<i>eszmeszegény</i>	3	4,5%
<i>emberszegény</i>	2	3,0%
<i>fehérjeszegény</i>	2	3,0%
<i>pénzszegény</i>	2	3,0%
<i>forrászegény</i>	1	1,5%
<i>gyermekszegény</i>	1	1,5%
<i>hússzegény</i>	1	1,5%
<i>kereskedelemszegény</i>	1	1,5%
<i>kulturszegény</i>	1	1,5%
<i>szellemszegény</i>	1	1,5%
<i>szószegény</i>	1	1,5%
<i>vízszegény</i>	1	1,5%

7.6 A Huszadik Század 1920 előtti találatai N.I.NE *szegény, szegény* N.I.NE szintagmákra

általában véve *szegényebbek szántóföldben és gazdagabbak mezőben*

A görög köztársaságok *tőkében szegények*

anyagiakban és szellemiekben szegény kisparasztságot

izommunka is összefér *a fehérjében szegényebb* koszttal

Magyarország *vasércben szegény*

Magyarország *szénben szegény* ország

Vasércben szegény az ország

az északnyugati felföld *szénben szegény*

Magyarországnak *ásványszénben szegény* vidéke nincs

*Tripolisz a világ egyik legszárazabb **vízben legszegényebb** területe
mert **tőkében szegény** elmaradottabb országokban
Saját **tőkeerőben szegényen** szervezett hitel nélkül
a **szénben szegény** ország ipara szükségszerűen rászorul
De másfelől vámközösség mellett a **tőkékben szegényebb** ország
Még a protoplasmában **javakban szegényebbek**
amelyet a világ **iparban szegény** országainak földművelői
magyar **répa rostosabb és cukorban szegényebb** mint
módon gazdálkodó **tőkében és tudásban szegény**
gyengeakarató **impulzusokban szegény** lénnyé
hogyan **fában szegény**
hogyan **fában szegény**
tápanyagokban szegényebb
ember **tapasztalatokban szegény**
birodalom **lakosságban és állatban szegény** keleti részén
iparban szegény és roppant sűrű lakosságú területek
jelentékeny károkat okoznak a **csapadékban szegényebb**
mennyire **szegény konyhasóban**
akik gyermekekben **gazdagok és vagyonban szegények***